

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Martina Gašpar

DIPLOMSKI RAD

**ARHEOLOŠKI MUZEJ NARONA:
POVIJEST ISTRAŽIVANJA, KONZERVIRANJE ARHEOLOŠKOG
LOKALITETA I PREZENTIRANJE MUZEJSKE GRAĐE**

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent
dr. sc. Tin Turković, docent

Zagreb, 2016.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

ARHEOLOŠKI MUZEJ NARONA: POVIJEST ISTRAŽIVANJA, KONZERVIRANJE ARHEOLOŠKOG LOKALITETA I PREZENTIRANJE MUZEJSKE GRAĐE

Martina Gašpar

SAŽETAK

Rad prezentira tijek istraživanja antičke Narone od konca 19. do konca 20. stoljeća, kao i popratne konzervatorske intervencije na otkrivenim spomenicima te izgradnju i rad Arheološkog muzeja Narona. Donosi saznanja o životu i padu ove antičke luke na rijeci Neretvi temeljena na proučavanju pisanih izvora i rezultata poduzetih arheoloških iskopavanja. Kronološki pregled istraživanja Narone otpočinje upoznavanjem pisanih izvora, nakon čega se pozornost posvećuje arheološkim istraživanjima na različitim lokalitetima u današnjem mjestu Vid. Iznose se problemi koji su pratili istraživanje i konzerviranje tih lokaliteta, u prvom redu uzrokovani reljefno-geološkim osobitostima i imovinsko-pravnim problemima. Gradski bedemi s Erešovom kulom, starokršćanske bazilike u trasi vodovoda, crkva Sv. Vida, bazilika u Erešovim barama, forum, te Augusteum kao najreprezentativniji lokalitet čine jedinstvenu spomeničku cjelinu. Njeno središnje mjesto zauzima skupina od 17 skulptura koje prikazuju pripadnike rimske carske obitelji. Njihovo je otkriće potenciralo ideju izgradnje muzejskog paviljona, koji ujedno zaštićuje arheološki lokalitet i omogućava prezentiranje skupine carskih skulptura u njenom izvornom kontekstu. Realizacijom ovog kompleksnog arhitektonskog projekta 2007. godine Arheološki muzej Narona postao je prvi *in situ* muzej na prostoru Republike Hrvatske.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 61 str., 66 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *Narona, muzej, arheološka istraživanja, mramorne skulpture, konzerviranje*

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Komentor: dr. sc. Tin Turković, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane rada:

Ocjena:

SADRŽAJ

UVOD	3
1. ANTIČKA NARONA	3
2. NARONA U TEKSTOVIMA ISTRAŽIVAČA	7
3. POVIJEST ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA DO 1990. GODINE	8
3.1 Prva sustavna istraživanja – Carl Patsch	9
3.2 Vid između 1901. i 1951. godine: nalazi i starinarsko društvo	10
3.2.1 Ostava Urbike i šljemovi tipa Naron/Baldenheim	10
3.2.2 Nalazi pri gradnji ceste Metković-Ljubuški	12
3.2.3 Osnivanje starinarskog društva u Vidu	12
3.3 Zaštitno istraživanje 1951. godine	13
3.4 Sustavna istraživanja pod vodstvom N. Cambija	16
3.5 Bazilike u trasi vodovoda	19
4. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I KONZERVATORSKE INTERVENCIJE 1990.-1999. ...	20
4.1 Sveti Vid	21
4.2 Erešove bare	25
4.3 Gradski bedemi i Erešova kula	27
5. AUGUSTEUM NARONE	30
5.1 Iskopavanje i saznanja o Augusteumu	32
5.1.1 Arhitektura i arhitektonska dekoracija	34
5.1.2 Kipovi iz Augusteuma	36
5.1.3 Mozaik	41
5.1.4 Stakleni, numizmatički, keramički i grobni nalazi	42
5.2 Konzerviranje mramornih skulptura	43
5.3 Izložbe o Naroni i Oxford-Opuzenska Livija	48

5.4	Istraživanje foruma i Gornjih njiva	49
6.	ARHEOLOŠKI MUZEJ NARONA	51
6.1	Natječaj, projekt i izgradnja.....	51
6.2	Rad muzeja	57
7.	ZAKLJUČAK	60
	BIBLIOGRAFIJA	61
	POPIS ILUSTRACIJA.....	66

UVOD

Arheološki muzej Naronalazi se u mjestu Vid, udaljenom 3 kilometra od Metkovića i smještenom na položaju antičke Narone. Podignut je nad arheološkim lokalitetom antičkog Augusteuma, *in situ* prezentirajući arhitektonske ostatke hrama i njegov skulpturalni program. U muzeju je također izložen najreprezentativniji arheološki materijal prikupljen tijekom istraživanja raznih lokaliteta antičke Narone, od kojih su prva započela još krajem 19. stoljeća.

Arheološki značaj sela Vid službeno je prepoznat 1971. godine kada je ono upisano u Registar nepokretnih spomenika kulture Ministarstva kulture, Konzervatorskog odjela Split pod brojem 496.¹ Pod zaštićenim područjem tada su obuhvaćeni lokaliteti unutar gradskih bedema, te Erešove bare i Crkva Sv. Vida. Istovremeno s arheološkim otkrićima nametnuli su se brojni problemi zaštite lokaliteta, prvenstveno uzrokovani kompliciranim vlasničkim odnosima, specifičnim geološkim uvjetima te nereguliranim urbanističkim razvojem mjesta. Senzacionalni rezultati sustavnih istraživanja provedenih između 1989. i 1999. godine intezivirali su probleme zaštite, ujedno potičući ideju o zajedničkom prezentiranju arhitektonskih ostataka i pokretnih nalaza, što je rezultiralo osnivanjem i gradnjom Arheološkog muzeja Naronal.

Cilj ovoga rada je prezentirati tijekom arheoloških istraživanja i popratnih konzervatorskih intervencija koje su dovele do osnivanja Muzeja, kao i do današnjih saznanja, stanja istraženosti i prezentiranja kulturne baštine antičke Narone.

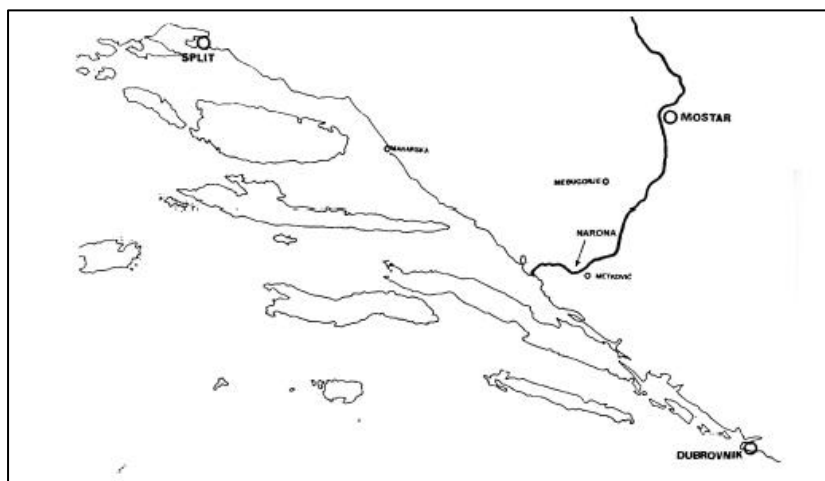
1. ANTIČKA NARONA

Prvenstveno zahvaljujući svojem položaju, Naronal je bila jedan od najvažnijih antičkih gradova na istočnoj obali Jadrana. Smještena dvadesetak kilometara uzvodno od ušća Neretve, odnosno na mjestu do kojeg je rijeka bila plovna, Naronal je od svog osnutka imala ulogu važnog prometnog i trgovačkog središta. Prvi pisani izvor o Naroni donosi Pseudo Skilak, pišući da lađe i trijere rijekom Naron (antičko ime za Neretvu) plove sve do emporija udaljenog 80 stadija od mora.² O Naroni kao trgovačkom središtu pisao je i Teopomp,

¹ ZGAGA, 2002: 23.

² CAMBI, 1980: 279.

navodeći kako trgovci s otoka Hiosa i Tasosa u njoj prodaju keramiku, dok se iz tekstova Plinija Starijeg da zaključiti da se iz Narone izvozila perunika.³ Sam gradski prostor bio je smješten na jugozapadnoj padini brežuljka nadmorske visine 58 metara.⁴ Taj je brežuljak na istočnoj strani dopirao sve do antičkog toka Neretve, no danas je zahvaljujući promjeni hidrografskih uvjeta od njenog toka udaljen oko 4 kilometra.⁵ Arheoloških dokaza o postojanju prapovijesnog naselja na tom lokalitetu nema, a u prilog toj tezi ide i sam smještaj Narone. Naime, kako navodi J. Vučić, „za razliku od uobičajnog gradinskog smještaja na platou uzvisine, Narona se, poput grčkih i greciziranih naselja, prostire na osunčanoj padini brežuljka.“⁶ Najstariji ostaci gradskih zidina građenih u tradiciji ilirsko-grčkog obrambenog sustava potječu iz 4./3. stoljeća pr. n. e. Nalaze se na vrhu brijega gdje su otkrivene dvije kružne kule koje su flankirale gradska vrata.⁷ Na osnovi avio i fotogrametrijskih snimaka šireg područja Narone ustanovljeno je da je gradski areal obuhvaćao oko 25 hektara, te da je bio omeđen rijekom i gradskim zidinama koje su se lepezasto prostirale od vrha brežuljka.⁸ Arheološka israživanja iz 1997. i 1998. godine potvrdila su da je rimski forum izgrađen na ruševinama središta helenističkog emporija iz 2. st. pr. n. e.⁹ O razvijenom urbanom tkivu iz tog perioda svjedoči i greda s reljefom plesačica. No, unatoč očitom grčkom utjecaju na urbanizam grada, zbog nedostatka epigrafskih spomenika na grčkom jeziku ne može se potvrditi stalan boravak određene grčke etničke skupine u Naroni.¹⁰

Slika 1. *Geografski položaj Narone*

³ CAMBI, 1980: 127; Usp. CAMBI, PASINI, 1980: 285.

⁴ CAMBI, 1980: 127.

⁵ CAMBI, 1999.b: 105.

⁶ „Antička Narona.” <http://www.vid.hr/narona.html>. Datum pristupa: 10. prosinca 2015.

⁷ „Gradski bedemi.” <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/gradski-bedemi/>. Datum pristupa: 10. prosinca 2015.

⁸ CAMBI, 1980: 128.

⁹ MARIN, 2004.e: 35.

¹⁰ GABRIČEVIĆ, 1980: 164.

Rimska prisutnost u dolini Neretve, pa tako i u samoj Naroni, po prvi se put izričito spominje u Apijanovom zapisu o vojnom pohodu protiv Delmata 156. godine pr. n. e. kojeg je vodio konzul Gaj Marcije Figul.¹¹ Naronu je, naime, tada korištena kao polazna baza rimske vojske. Istu je ulogu najvjerojatnije odigrala i 135. godine pr. n. e. u rimskom pohodu protiv Ardijevaca pod vodstvom konzula Servija Fulvija Flaka.¹² Iako se od Flakova pohoda do prepiske oko odbjegloga roba između Cicerona i Publija Vatinija iz 46./45. godine pr. n. e. u pisanim izvorima Naronu ne spominje, postoje jasne naznake da se grad razvija pod snažnim rimskim utjecajem. Štoviše, natpisi iz vremena republike kojima naronitanski kvestori i magistri obilježavaju gradnju kule i zida spadaju među najranije latinske natpise u provinciji Dalmaciji. B. Gabričević indikativnom smatra činjenicu da Vatinije u svojem tekstu Naronu ne oslovljava kao koloniju, koja upućuje na to da je taj status vjerojatno dobila od Augusta između 31. i 27. godine pr. n. e.¹³ Već sredinom 1. st. pr. n. e. Naronu je bila središte jednog od tri konventa provincije Dalmacije, čemu u prilog ide i Varonova tvrdnja da su u Naronu „dolazili građani 89 gradova.“¹⁴

Nakon uzdizanja u status kolonije, Naronu proživljava razdoblje intenzivnog društvenog i urbanističkog razvoja. Uz arheološke, to potvrđuju i brojni epigrafski spomenici koji prate izgradnju i djelatnost javnih gradskih sadržaja. Među ostalima, spominju hram Libera, čije se štovanje može pripisati velikom udjelu oslobođenika među naronitanskom populacijom, Eskulapov hram, termalne objekte te održavanje scenskih igara.¹⁵ Natpisom je popraćena i obnova koju je dao izvesti Vespazijan 74. godine, najvjerojatnije lučkog pristaništa, kao i obnova zimskih termi oko 280. godine.¹⁶ Epigrafski spomenici podosta otkrivaju i o naronitanskom društvu. Naime, natpisom je potvrđena uprava duumvira,¹⁷ kao i osobno štovanje cara Augusta još za vrijeme njegova života, što je jedini takav slučaj zabilježen na našoj obali.¹⁸

O prodoru kršćanstva u naronitansku zajednicu nema mnogo izvora. Za razliku od Salone, u Naroni nisu pronađeni starokršćanski natpisi te gotovo i nema grobova koji bi eksplicitno bili kršćanski.¹⁹ Neosporno je da je Naronu u kasnoj antici bila biskupsko središte,

¹¹ GABRIČEVIĆ, 1980: 175.

¹² GABRIČEVIĆ, 1980: 176.

¹³ GABRIČEVIĆ, 1980: 176-177.

¹⁴ CAMBI, PASINI, 1980: 284.

¹⁵ CAMBI, 1980: 133.

¹⁶ MARIN, 2004.c: 67; Usp. CAMBI, 1980: 133.

¹⁷ MAROVIĆ, 1999: 53.

¹⁸ MEDINI, 1980: 33.

¹⁹ MARIN, 1999.e: VIII.

čemu u prilog ide rasprostranjenost tzv. naronitanskog tipa bazilike na njenom širem području. No, epigrafska svjedočanstva koja bi to potvrdila nisu pronađena. Jedini spomen naronitanske biskupije sačuvan je u djelu *Historia Salonitana Maior*, odnosno aktima crkvenih sabora održanih 530. i 533. godine u Saloni.²⁰

Iako se prestanak urbanog kontinuiteta Narone ne može sa preciznošću datirati, prihvaćena je pretpostavka da je grad postojao i tijekom 7. stoljeća. Nalaz novčića iz vremena vladavine Mauricija Tiberija (582.-602.) u glasovitoj Urbikinoj ostavi otkrivenoj 1901. godine dugo je vremena označavao *terminus post quem non* za uništenje Narone.²¹ No, rezultati istraživanja starokršćanske crkve na lokalitetu Erešove bare sugeriraju da je ta crkva sagrađena nakon 602. godine, te time upućuju na nešto kasniji pad Narone od prvotno pretpostavljenog.²²

Slika 2. Današnje mjesto Vid – pogled iz zraka

Pisanih tragova o kontinuitetu naselja nakon 7. st. nema. Kao vrijeme nastanka današnjeg sela Vid uzimalo se 17. st., no nalazi s lokaliteta Sveti Vid sugeriraju da je područje ponovno naseljeno već tijekom 14. i 15. stoljeća.^{23;24}

²⁰ VUČIĆ, 2005: 161.

²¹ MAROVIĆ, 2006: 235.

²² MARIN, 2002.a: 41.

²³ BUŠKARIOL, 1999: 137.

²⁴ MARIN, 1999.b: 33.

2. NARONA U TEKSTOVIMA ISTRAŽIVAČA

Spomen Narone u znanstvenoj literaturi isprva je bio potaknut interesom istraživača za njene epigrafske spomenike. Tako je Ivan Lučić Lucius već 1673. godine među ostalim natpisima iz Dalmacije objavio i one iz Narone.²⁵ Tijekom 17. i 18. stoljeća naronitanski se natpisi pojavljuju i u djelima T. Reinesiusa, L. A. Muratorija, G. Passerija i J. Strangea.²⁶ Na samom kraju 18. st. natpise je objavio i Luka Vladimirović te Ivan Josip Pavlović-Lučić, koji su ih i osobno posjedovali u svojim zbirkama.²⁷

Zbog brojnih vidljivih antičkih ostataka, Narona je bila zanimljiva i putopiscima. U svom glasovitom djelu *Put po Dalmaciji* Alberto Fortis je zapisao svoje dojmove o selu Vid, koje se u kasnom srednjem vijeku razvilo nad ruševinama Narone: „Ubogo selo Vid sada je na mjestu gdje su bili hramovi i palače rimskih osvajača; tu se prepoznaju veliki tragovi kupališta, akvedukata, ponosnih građevina, zidina; bijedna staništa onih Morlaka što tu stanuju sva su sagrađena od lijepoga drevnoga kamenja.“²⁸ Pritom naglašava kako je malo kamenih natpisa ostalo na zemlji zbog odnošenja u talijanske muzeje ljubitelja starina.²⁹

Godine 1844. Vid je posjetio britanski putopisac John Gardner Wilkinson, a svoja zapažanja iznio u djelu *Dalmatia and Montenegro* objavljenom 1848. Navodi kako su antički ostaci u močvari vidljivi za vrijeme niskog vodostaja, te dosta pažnje posvećuje mjesnom župniku i antikvaru don Bariši Erešu, hvaleći njegovu predanost prikupljanju antičkih natpisa.³⁰ Wilkinson opisuje njegovu kuću u kojoj su uzidani natpisi, danas poznatu kao Erešovu kulu, te bilježi da je Ereš neke natpise poslao u Zadar.³¹ Od posebnog je značaja Wilkinsonovo svjedočanstvo o naronitanskim spomenicima u Fort Opusu, današnjem Opuzenu. U kući

Slika 3. Prijepis natpisa iz Narone u Wilkinsonovom putopisu

²⁵ DUPLANČIĆ, 1999: 43.

²⁶ isto.

²⁷ DUPLANČIĆ, 1999: 44.

²⁸ FORTIS, 1984: 238.

²⁹ isto.

³⁰ GARDNER WILKINSON, 1848: 22.

³¹ GARDNER WILKINSON, 1848: 23-24.

pretora Vidovića naišao je na brojne arheološke fragmente iz Narone – novčiće, fibule, ulomke natpisa, kapitele – te torzo rimskoga cara i obezglavljenju žensku skulpturu.³²

Britanski arheolog i putopisac Arthur Evans Vid je posjetio 1877., iste godine kada je Mihovil Glavinić tamo vršio prva arheološka istraživanja.³³ Evans je pratio njegov rad, prvenstveno usmjeren na evidenciju natpisa, no zabilježio je i njegove pronalaskе staklenih fragmenata.³⁴ Od lokalnih ljudi otkupio je dvije mramorne glave: Merkurovu, te žensku za koju je smatrao da prikazuje Dioklecijanovu kćer Galeriju Valeriju.³⁵ Više od stoljeća kasnije, upravo će ta glava postati predmet arheološke senzacije naveliko popraćene u medijima, poznatije kao slučaj Oxford-Opuzenske Livije.

Slika 4. Glave Merkura i Livije, Ashmolean Museum, Oxford

3. POVIJEST ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA DO 1990. GODINE

Kao što je već rečeno, prvo evidentirano arheološko istraživanje u Naroni vodio je Mihovil Glavinić, ravnatelj Splitskog arheološkog muzeja. No, konkretnijih podataka o samim okolnostima tog istraživanja nema. Zna se da su vršena u lipnju i srpnju 1877. godine na području prokopa oko gradskih zidina u njihovom sjeveroistočnom dijelu.³⁶ Tamo je Glavinić izvadio 12 natpisa koji su najvjerojatnije pripadali nadgrobnim spomenicima.

³² GARDNER WILKINSON, 1848: 14-15.

³³ GLAVINIĆ, 1878: 12.

³⁴ EVANS, 1883: 75.

³⁵ EVANS, 1883: 77.

³⁶ PATSCH, 1996: 29.

Objavljujući ih, zabilježio je da su „vrlo lijepih obilježja, a pojedini sa zamašnim kiparskim ostvarenjima.“³⁷

3.1 Prva sustavna istraživanja – Carl Patsch

Godine 1904. započeta su prva sustavna arheološka istraživanja u Vidu. Predvodio ih je Carl Patsch, ravnatelj Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Sastankom u Vidu 12. travnja između predstavnika Austrijskog arheološkog instituta O. Benndorfa, ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu don Frane Bulića i Carla Patscha postignut je dogovor o radovima u Naroni.³⁸ Tako je odlučeno da će Patsch voditi iskopavanja, dok će sami spomenici pripasti splitskom Muzeju. Ovim je činom potvrđena ingerencija splitskog Muzeja nad lokalitetom Narone.³⁹

Rezultate istraživanja Patsch je objavio u prvoj monografiji o Naroni, *Povijest i topografija Narone*, tiskanoj u Beču 1907. godine, te u članku *Manja istraživanja u Naroni i oko nje* iz 1908. godine. Zbog ograničenih sredstava u rujnu 1904. obavljen je samo uvodni dio posla – snimanje ceste Naron-Salona koja seže do Bigeste.⁴⁰ Unatoč činjenici da je ova kampanja prvenstveno bila usmjerena na istraživanje okolice Narone, u monografiji koja ju prati objavljeni su i manji arheološki nalazi – natpisi, novac, geme i keramika. Na njenim stranicama Patsch već tada preporuča osnivanje mjesne zbirke za pohranu arheoloških nalaza, naročito onih čiji je prijevoz do Splita preskup.⁴¹

Sljedeća istraživanja poduzeta su 1906. i 1907. godine sredstvima Središnjeg povjerenstva u blizini rijeke na neobrađenom zemljištu (tzv. oranica Kekovica), odnosno na mjestu antičkog foruma.⁴² Kopanjem jaraka naišlo se na „zdanje ili na razvaline istrgnutih sklopova zidova,“ kao i na popločanje foruma.⁴³ Ustanovljeno je da se radilo o „brižno poravnanim pločama različite veličine od bijela vapnenca“ čija je površina „glatka od gaženja.“⁴⁴ U istočnom dijelu trga pronađeni su ostaci skladišta amfora.⁴⁵ Patsch je također skrenuo pažnju na vidljive ostatke moćna zida s raskošno ukrašenim dijelovima koji su se

³⁷ GLAVINIĆ, 1878: 12.

³⁸ MARIN, 1999. d: 9.

³⁹ isto.

⁴⁰ PATSCH, 1996: 13.

⁴¹ PATSCH, 1996: 87.

⁴² PATSCH, 1997: 11.

⁴³ isto.

⁴⁴ PATSCH, 1997:12.

⁴⁵ PATSCH, 1997: 14-15.

provlačili kroz „staru, slamom prekrivenu, kuću mjesnog poglavara Stipana Plećaša,“ konstantirajući da zasigurno pripada značajnoj zgradi.⁴⁶

3.2 Vid između 1901. i 1951. godine: nalazi i starinarsko društvo

3.2.1 Ostava Urbike i šljemovi tipa Narona/Baldenheim

Ostava Urbike, pronađena 17. prosinca 1901. godine, sadržavala je zlatni kasnoantički nakit i bizantske zlatnike.⁴⁷ Nazvana je po ugraviranom imenu *Urbica* na jednom od pronađenih prstenova.⁴⁸ Iz pisma koje je župnik J. Damić poslao don Frani Buliću doznaje se da je novac pronašao mještanin izmjeđu kuća N. Rastočića i M. Ilijića u Vidu na dubini od 1 metra, gdje je prethodno bila uklonjena zemlja u svrhu izgradnje nasipa na obali.⁴⁹ Kasnijim istraživanjima utvrđeno je da se mjesto pronalaska nalazilo na južnoj strani foruma. Krajem 1902. Bulić je objavio 65 primjeraka bizantskih zlatnika – 53 solida i 12 *tremissisa*.⁵⁰ U članku je pretežit pozornost posvetio nakitu, te ujedno predložio i godinu pada Narone. Atribuirajući posljednji pronađen novčić u ostavi vremenu vladavine cara Mauricija Tiberija, predložio je godinu 582.⁵¹ Ipak, uzevši u obzir da je ova vrsta novca bila u opticaju do kraja vladavine Mauricija Tiberija, godina koje se ovim nalazom nameće kao *terminus post quem* za pad Narone je 602.⁵²

Slika 5. Nakit iz Urbikine ostave

⁴⁶ PATSCH, 1997: 12-13.

⁴⁷ MAROVIĆ, 2006: 237.

⁴⁸ BULIĆ, 1999: 182.

⁴⁹ MAROVIĆ, 2006: 237.

⁵⁰ isto.

⁵¹ BULIĆ, 1999: 192.

⁵² MAROVIĆ, 2006: 249.

Slika 6. Dio numizmatičkog nalaza iz Urbikine ostave

Prilikom rušenja stare crkve i kopanja temelja za gradnju nove na najvišoj točki sela u kasnoantičkim su ruševinama pojedinačno 1901. i 1902. godine otkrivena dva šljema. Jedan je na 4, a drugi na 6 provjesala, čime svaki predstavlja jednu od dviju dosad poznatih osnovnih tipoloških varijanti te skupine šljemova.⁵³

Središtem proizvodnje tzv. Narona/Baldenheim šljemova smatra se Ravenna, te njihovi nalazi potvrđuju nazočnost Istočnih Gota u Naroni.⁵⁴ Šljemovi se čuvaju u bečkom Kunsthistorisches Museum.⁵⁵

Slika 7. Šljemovi iz Narone

⁵³ VINSKI, 1984: 77.

⁵⁴ VINSKI, 1984: 80.

⁵⁵ CAMBI, 1980: 148.

3.2.2 Nalazi pri gradnji ceste Metković-Ljubuški

Prilikom gradnje ceste Metković-Vid-Ljubuški od 1924. do 1928. godine za njene je temelje korišten kameni materijal koji se nalazio na sjeveroistočnoj strani bedema. Na tom su potezu bedemi izgrađeni od dva zida koja se usporedno protežu, ojačana poprečnim zidovima i ispunjena raznim materijalom.⁵⁶ Uz urušeni materijal koji se nalazio uzduž zidina, za gradnju ceste odnošen je i materijal sa samih zidina. Uslijed čišćenja materijala i spuštanja same trase puta otkrivena su gradska vrata, koja Patsch nije mogao vidjeti budući da je preko njih prelazio put.⁵⁷ Širina vrata iznosila je 3 metra, vidljivi su ostaci osovina vrata i tragovi trenja od otvaranja, dok su u blizini pronađeni masivni željezni čavli veličine 10 do 15 cm. Ovom prilikom su u ostacima jedne od kula pronađena i dva fragmenta stele iz ranog doba carstva.⁵⁸

3.2.3 Osnivanje starinarskog društva u Vidu

Potaknut odnošenjem starina iz Vida, naročito Livijine i Merkurove glave te šljemova s provjeslima, mjesni župnik don Serafin Puratić odlučio je osnovati starinarsko društvo.⁵⁹ Za taj čin dobiva punu podršku don Frane Bulića, s kojim je surađivao od svog dolaska u župu. U pismu promicateljskog odbora upućenom u svibnju 1930. nadležnim državnim institucijama jasno se preciziraju ciljevi društva: „Već od vremena Mlečana, pa sve do našeg doba, što se slučajno nađe starih spomenika, osobito manjih i sitnijih, ode netragom u široki svijet... Da se sačuva ono, što se već ovdje nalazi otkriveno i što će se ubuduće otkriti..., potpisani su...evo odlučili da ovdje u Vidu osnuju društvo pod imenom NARONA-društvo za istraživanje domaće povijesti u Vidu...”⁶⁰ Velik interes za rad društva ogleda se u činjenici da se već u rujnu 1930. u njega učlanilo četrdesetak Vidonjaca. Društvo je 1931. godine osnovalo arheološku zbirku koja se nalazila u donjem dijelu kuće uz rijeku Norin s desne strane mosta. Odlaskom don Puratića i početkom Drugog svjetskog rata došlo je do gašenja društva.⁶¹ Postojanje i djelovanje ovakvog društva bitno je i utoliko što jasno upućuje na postojanje

⁵⁶ MAROVIĆ, 1999: 42.

⁵⁷ isto.

⁵⁸ MAROVIĆ, 1999: 57.

⁵⁹ VUČIĆ, 1999: par. 2.

⁶⁰ VUČIĆ, 1999: par. 3.

⁶¹ VUČIĆ, 1999: par. 5.

svijesti domaćeg stanovništva o važnosti očuvanja kulturnih spomenika i starina već u prvoj polovini 20. stoljeća.

Slika 8. *Starinarsko društvo u Vidu*

3.3 Zaštitno istraživanje 1951. godine

Kopajući temelje za gradnju kuće, mještalin Luka Suton naišao je na tragove antičkog zida, veći ulomak stupa i ostatke mozaika.⁶² O svojim pronalascima obavijestio je u srpnju 1951. godine Arheološki muzej u Splitu. Izdana je zabrana rada te Sutonu dodijeljeno novo zemljište.⁶³ Pronađeni mozaici nalazili su se u neposrednoj blizini Plećaševih štala, odnosno s njene jugoistočne strane. Već je Patsch ustanovio da se na tom prostoru protezao forum. Istraživanja je predvodio Ivan Marović, koji je u popratnom tekstu jasno naznačio njihovu svrhu. Naime, osim zaštite postojećeg mozaika, trebalo je ispitati njegovo prostiranje, „a eventualno i postojanje još koje površine prekrivene mozaikom.“⁶⁴ Naplavinama nanesen sloj zemlje mjestimično je iznosio i do 2 m. Iskapanjem je otkriven još jedan mozaik, smješten u prostoriji sjeverno od prvoga. Mozaik u južnoj prostoriji složen je od crnih i bijelih mramornih i kamenih kockica veličine 0,8 x 1,2 cm, dok je onaj u sjevernoj prostoriji bio polikroman.⁶⁵ Sjeverni je mozaik bio lošije očuvan od južnoga, što je bila posljedica rušenja

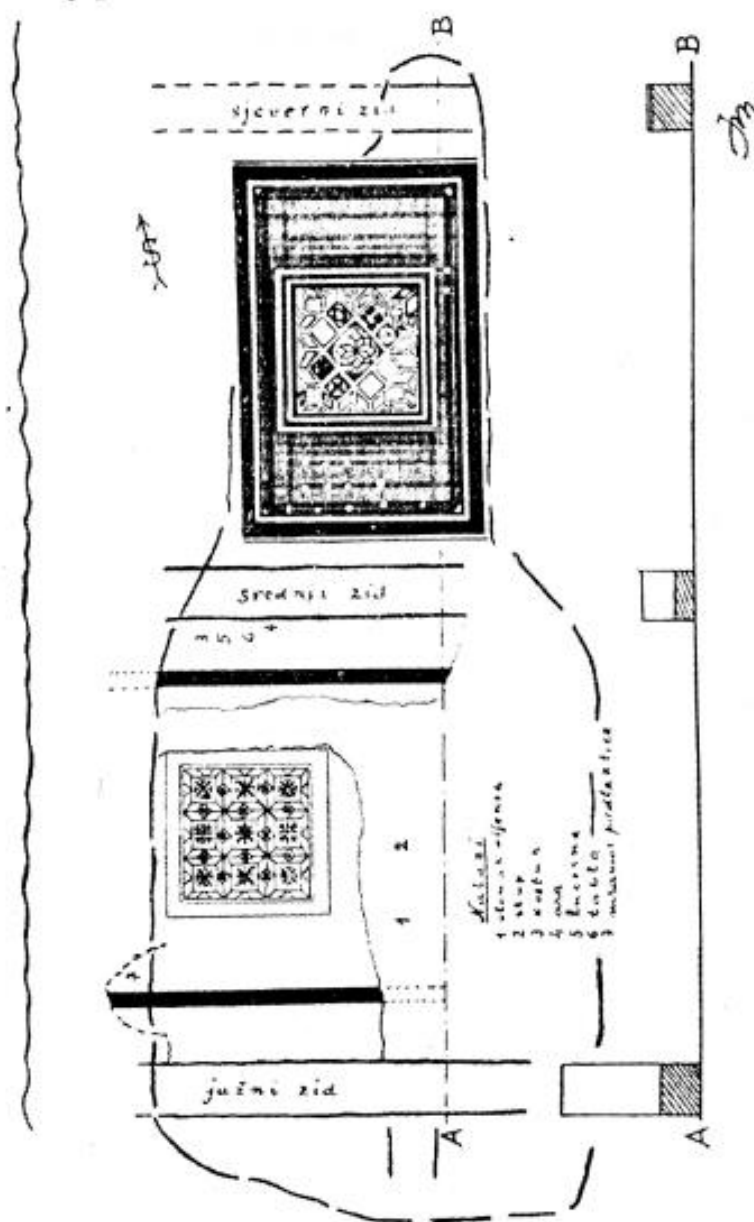
⁶² MAROVIĆ, 1999: 44.

⁶³ isto.

⁶⁴ MAROVIĆ, 1999: 45.

⁶⁵ MAROVIĆ, 1999: 48.

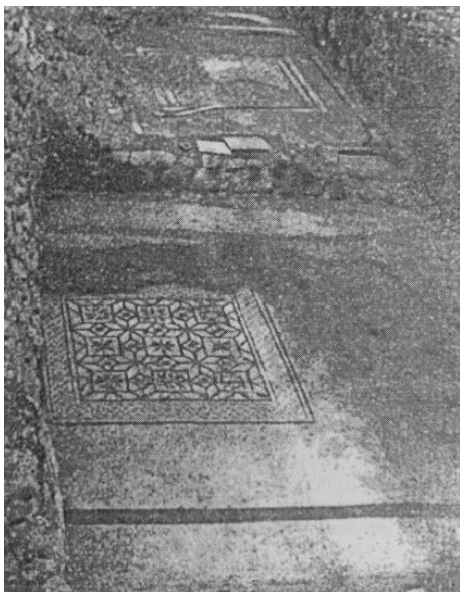
zgrade. Naime, ulomak njena vijenca pronađen je na samom središtu mozaika.⁶⁶ Oba se mozaika datira u Hadrijanovo doba.⁶⁷

Slika 9. Tlocrt mozaika otkrivenih 1951. god.

⁶⁶ MAROVIĆ, 1999: 49.

⁶⁷ MARIN, VJEŠNICA, 2004: 60.

Slika 10. Mozaici otkriveni 1951. god.

Pri iskapanjima su u južnoj prostoriji pronađeni ulomci bojane zidne oplata, mramorna podlaktica desne ruke, kamena ara koja potvrđuje upravu duumvira te ulomak ploče s Augustovim natpisom, dok je već Luka Suton pronašao mramorni ulomak vijenca baze i komad kaneliranog stupa.⁶⁸ U sjevernoj je prostoriji pronađen bogato ukrašen ulomak vijenca zgrade, analogan trima komadima koja su bila uzidana u Plećaševim štalama.⁶⁹ Marović bilježi i ostale antičke fragmente vidljive u njima:

„Najprije spomenuta staja braće Plećaš, koja se nalazi par metara od mjesta iskapanja, dobrim dijelom leži na masivnim antiktnim zidovima, koji se s obje joj strane pružaju na jug i sjever. U njenom unutrašnjem, tj. sjeverozapadnom uglu vide se ostaci kasetâ izrađenih u štuku. Isto tako i u ljetnoj staji, koja je naslonjena na zidanu – uz sjeverni zid, više prema samom uglu – postoji otvor poput vratâ, gdje se na jednoj strani nalaze u štuku izrađene kanelire, stvarajući dojam pilastra.“⁷⁰

Ostatke masivnih zidova zamijetio je i na okolnim kućama, te uslijed viđenog arheološkog potencijala predložio otkupljivanje i rušenje manje vrijednih okolnih zgrada, sustavna iskapanja i neposredno konzerviranje otkrivenog.⁷¹

⁶⁸ MAROVIĆ, 1999: 46.

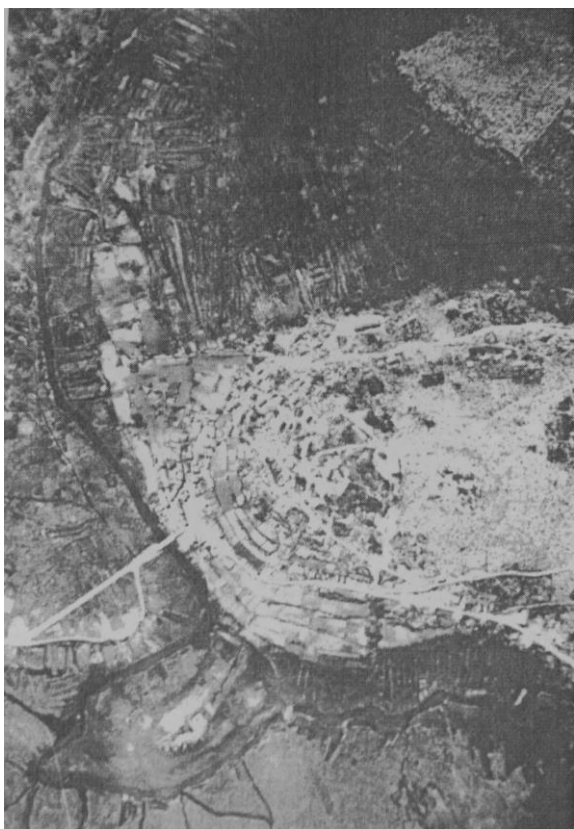
⁶⁹ MAROVIĆ, 1999: 53.

⁷⁰ MAROVIĆ, 1999: 56.

⁷¹ MAROVIĆ, 1999: 58.

3.4 Sustavna istraživanja pod vodstvom N. Cambija

Arheološki muzej u Splitu započeo je sustavna istraživanja 1968. godine, a predvodio ih je Nenad Cambi.⁷² Istraživanja su bila zaštitnog karaktera te vođena skromnim financijskim sredstvima. S obzirom na slabo poznavanje urbane topografije grada, primarno su istraživani gradski bedemi i gradske komunikacije. Izrađen je aviofotogrametrijski i geodetski snimak šireg područja Narone, na osnovi kojeg je ustanovljeno da je gradski areal zauzimao približno 25 hektara. Linija bedema jasno se razaznavala na sjeveru i jugu, dok se smatralo da utvrđenja na istoku i nije bilo.⁷³ Grad se najvjerojatnije protezao do starog korita Neretve koje se nalazilo nešto istočnije od današnje riječice Norin. Ostaci zidova vidljivi u koritu Norina jasno upućuju na činjenicu da on protječe preko ruševine grada.⁷⁴

Slika 11. *Aviofotogrametrijski snimak antičke Narone*

Pri kopanju temelja za zvonik nove župne crkve 1971. godine pronađen je značajan kompleks kula i gradskih fortifikacija.⁷⁵ Odmah su poduzeta zaštitna istraživanja, a lokacija zvonika je pomjerena. Kule građene u dvije faze otkrivene su uz sjeverozapadni kut crkve.

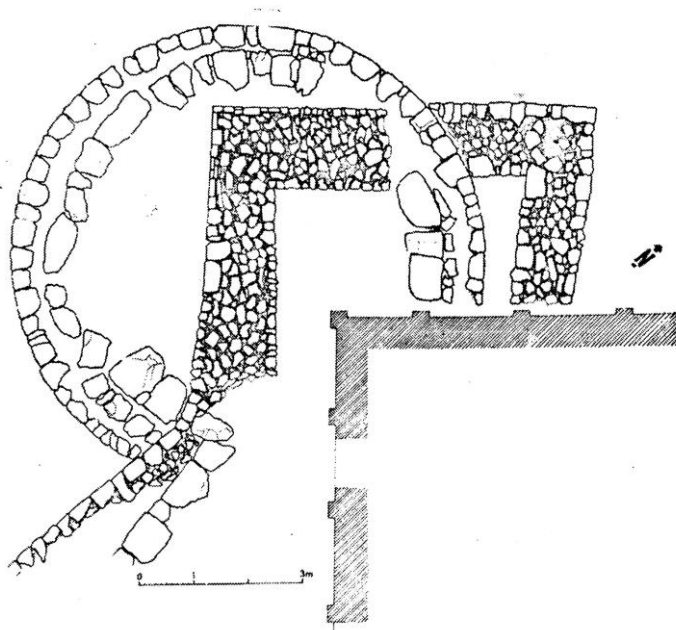
⁷² CAMBI, 1980: 128.

⁷³ isto.

⁷⁴ isto.

⁷⁵ CAMBI, 1980: 128-129.

Prvoj fazi je pripadala obla kula, sastavljena od dva prstena izgrađena od velikih kamenih blokova. Druga, kvadratna kula, nasjeda na prstenove prve, te je građena drukčijom tehnikom.⁷⁶ Indikativno je da je slična obla kula pronađena prije Drugog svjetskog rata pri gradnji crkve. Iako ju je njen pod u međuvremenu prekrrio, iz arhivske skice vidljive su analogije s prvom kulom.⁷⁷ Konfiguracija kula, kao i njihov smještaj na spoju sjevernih i južnih zidina te na mjestu izbijanja gradske komunikacije, upućuje na postojanje gradskih vrata na tom mjestu. Na istraženom sjevernom dijelu zidina otkopano je ukupno 6 kula, od kojih 4 pripadaju starijoj, a dvije mlađoj fazi gradnje. Mlađe kule dokazuju, kao što Cambi piše, da je u kasnijoj antici bilo potrebno više obrambenih elemenata. Također je ustanovljena tehnika gradnje zidina. Naime, na prostoru između oblikih kula na vrhu brijega i malih gradskih vrata otkopanih još 1920-ih bedemi su građeni sličnom tehnikom kao i oble kule, dok su na području niže od malih vrata izgrađeni od dva paralelna zida između kojih su postavljene pregrade široke oko 3 metra ispunjene zemljanom i kamenim materijalom.⁷⁸ Južni dio gradskih zidina tada nije istraživao.

Slika 12. Tlocrt ulaznih vrata s kulama na vrhu brežuljka na kojem je smještena Narona

Na osnovi fotogrametrijskog i geodetskog snimka Cambi je zaključio da se glavne antičke komunikacije podudaraju sa suvremenim pravcima mjesta Vid. Smještaj grada na brežuljku sugerira da su vodoravne gradske komunikacije išle po terasama iste visine, a s preciznošću se mogao odrediti smještaj samo one najniže na području antičkog foruma. Forum je bio smješten na sjecištu dviju glavnih komunikacija – ceste koja je vodila prema

⁷⁶ CAMBI, 1980: 128-129.

⁷⁷ CAMBI, 1980: 129-130.

⁷⁸ CAMBI, 1980: 130-132.

jugozopadu i iz zidina izlazila na mjestu nešto niže od današnje Erešove kule te ceste Salona-Narona koja se podudara sa suvremenom trasom ceste Metković-Ljubuški. Glavna unutargradska komunikacija vodila je spiralno prema vrhu brežuljka, izbijajući na mjestu između dviju oblikih kula.⁷⁹

Godine 1972. pod Cambijevim su vodstvom provedena prva istraživanja na lokalitetu crkve Sv. Vida.⁸⁰ Ustanovljene su dimenzije starokršćanskog objekta nad kojim je podignuta, te se došlo do saznanja o njegovom tlocrtnom rasporedu. Naime, riječ je o bazilici

Slika 13. *Arheološka istraživanja crkve Sv. Vida 1972. godine*

standardnog tlocrta s narteksom i pobočnim prostorijama uzduž lateralnih zidova broda.⁸¹ Zbog postojanja sličnih starokršćanskih crkava u neposrednoj blizini Narone, točnije u Mogorjelu i Nerezima, Cambi smatra da je ovaj tip bazilike ishodište imao upravo u Naroni. Nazvao ju je „rezultatom graditeljske i liturgijske prakse koja je odnekuda presađena na Balkan i inaugurirana u Naroni, otkuda se širila dublje u unutrašnjost.“⁸²

Za vrijeme Cambijevih arheoloških istraživanja, došlo je do još nekoliko važnih pronalazaka. Na lokalitetu Bare pronađen je mozaik, motivima i koloritom bogatiji od onih pronađenih na forumu 1951. godine. Budući da se nalazio na privatnoj parceli, ponovno je zatrpan zemljom.⁸³ U blizini mozaika pronađena je alabasterna Izidina bista. Lice božice nije sačuvano, a prema načinu izrade bista se datira u kasno 2. ili početak 3. st.⁸⁴ Značajna je kao nepobitan dokaz prisutnosti staroegipatskog kulta u rimskoj Naroni. Portretnu glavu cara Vespazijana Cambi je pronašao 1978. godine na području foruma, prilikom prvotnih

⁷⁹ CAMBI, 1980: 132.

⁸⁰ MARIN, 1999.b: 9.

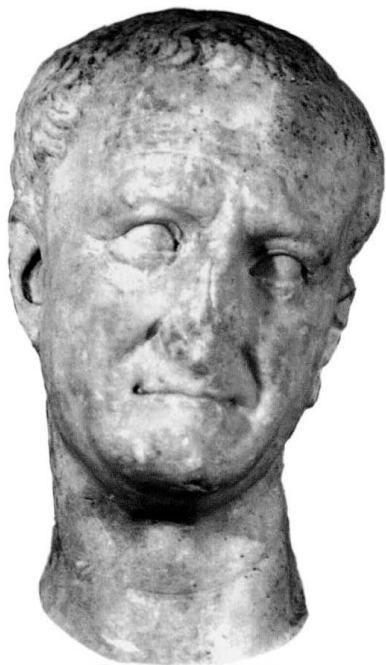
⁸¹ CAMBI, 1999.a: 154.

⁸² CAMBI, 1999.a: 160.

⁸³ CAMBI, 1980: 143.

⁸⁴ CAMBI, 1980: 141.

istraživanja zgrade za koju je pretpostavljao da je rimski hram. Zbog rezultata svojih arheoloških iskapanja na prostoru foruma naglasio je nužnost budućeg proširenja područja istraživanja prema sjeveru.⁸⁵

Slika 14. *Portetna glava cara Vespazijana pronađena 1978. godine*

3.5 Bazilike u trasi vodovoda

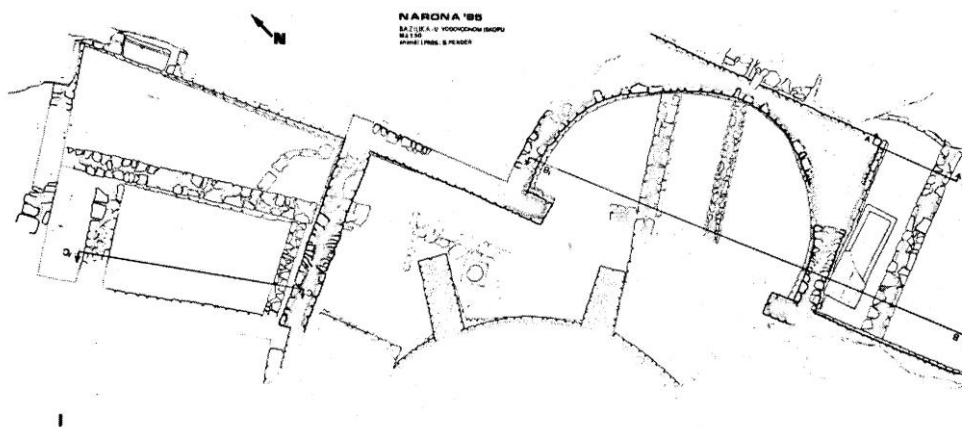
Zaštitna istraživanja starokršćanskih bazilika u trasi vodovoda izvršena su 1985. godine pod vodstvom Frane Buškariola. Bazilike su otkrivene u predjelu njihovih apsida pet godina ranije pri gradnji vodovoda Prud-Pelješac-Korčula, ispod ceste Vid-Prud.⁸⁶ Tijekom nekoliko godina od otkrića do zaštitnog istraživanja lokaliteta došlo je do njegove djelomične devastacije i pljačke. Odnosen je veći broj novčića, keramičkih i staklenih ulomaka, otuđen je impost te ukradeno nekoliko metara antičkog tekstila izvađenog iz sarkofaga oštećenog mehanizacijom. Mehanizacija je pri radovima na vidjelo izbacila i dio lučno zakrivljenog zida, ulomke stupova različitih debljina i materijala, te nekoliko kapitela i jonskih baza.⁸⁷ Prilikom istraživanja pronađeni su ulomci helenističke keramike, mozaik iz 1. st., ostaci nekropole iz 2. st., ostaci bazilike iz 4. st. te bazilike iz 6. st. Znaci katastrofe koja je

⁸⁵ CAMBI, 1999.c: 85.

⁸⁶ BUŠKARIOL, 1999: 132.

⁸⁷ BUŠKARIOL, 1999: 133.

polovicom 5. st. privremeno prekinula korištenje ovih objekata očituju se u sloju naplavinskog materijala na mjestima debelom do 1 metar.⁸⁸ Bazilika iz 6. st. također je objekt s apsidom, a smjestila se nešto istočnije od starije. Nalaza nakon početka 7. st. na ovom lokalitetu nije bilo.⁸⁹

Slika 15. Tlocrt apsidalnog dijela bazilika u trasi vodovoda

Daljnje istraživanje bazilika onemogućeno je zbog imovinsko-pravnih problema. Naime, bazilike se nalaze na 2758 m² privatnog poljoprivrednog zemljišta. U drugoj polovici devedesetih godina vođeni su pregovori oko otkupa i zamjene parcela s njihovim vlasnicima, ali su u završnoj fazi propali. Nalazište je zatrpano 1999. godine te zaštićeno čeka daljnja istraživanja.⁹⁰

4. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I KONZERVATORSKE INTERVENCIJE 1990.-1999.

Najopsežnija sustavna iskopavanja antičke Narone odvijala su se između 1990. i 1999. godine. Predvodio ih je Emilio Marin, koji je ravnateljstvo nad Arheološkim muzejom u Splitu preuzeo 1988. godine. Tijekom 1988. i 1989. godine. u Vidu je osnovao Arheološku zbirku Narone, koja je smještena u prizemlju tamošnje osnovne škole.⁹¹ Dokumentom iz listopada 1990. upućenom Republičkom SIZ-u kulture precizno se navode planirani objekti

⁸⁸ BUŠKARIOL, 1999: 133-134.

⁸⁹ BUŠKARIOL, 135.

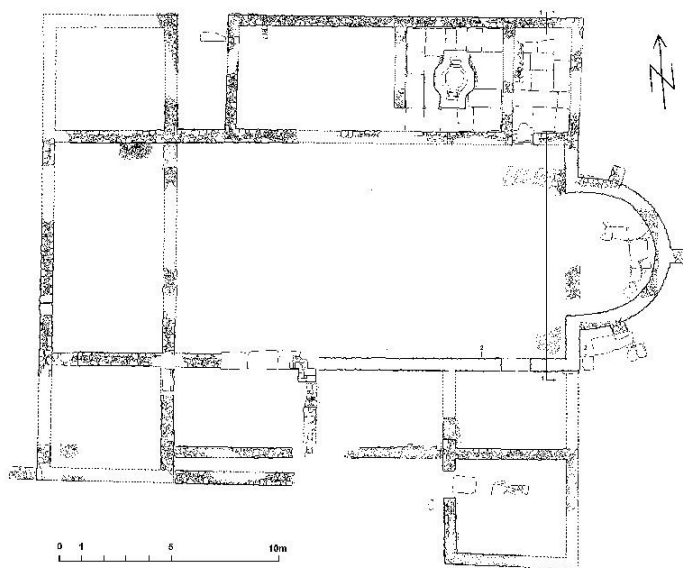
⁹⁰ MARIN, 1999.b: 6-7.

⁹¹ MARIN, 1999.b: 5.

iskopavanja: gradski bedemi, bazilike u trasi vodovoda, bazilika Sv. Vida, bazilika u Erešovim barama te prostor Plećaševih štala, za kojeg se pretpostavljalo da krije ostatke antičkog foruma, kao i kapitolija ili Augusteuma.⁹² Kao što je već spomenuto, do daljnjeg istraživanja bazilika u trasi vodovoda nije došlo, dok je ostatak planiranih istraživanja proveden prema programu, rezultirajući senzacionalnim otkrićima.

4.1 Sveti Vid

Na lokalitetu Sv. Vid najopsežnija su se iskopavanja odvijala 1990. i 1993. godine. Osim potrebom da se znanstveno istraži, istraživanje je bilo potaknuto i željom da se potpuno zapuštena crkva obnovi. Najveće poteškoće pri radovima predstavljalo je plavljenje terena.⁹³ Naime, istraživanjem je utvrđeno da se zbog porasta razine vode pod današnje crkve Sv. Vida nalazi 0,7 m iznad antičkog.⁹⁴ Ispod razine poda pronađeni su kasno srednjovjekovni ukopi iz 14. i 15. st. Budući da svojim rasporedom nisu odavali nikakvu vezu s arhitekturom antičke bazilike, Marin je zaključio da nastaju nekoliko stoljeća nakon iščezavanja njene sakralne funkcije. Isto tako, današnji Sv. Vid sagrađen je nakon prestanka upotrebe groblja.⁹⁵ Starokršćanska se bazilika datira u 5., a novovjekovna crkva u 17. st.⁹⁶

Slika 16. Sveti Vid – tlocrt starokršćanske bazilike

⁹² MARIN, 1999.b: 6.

⁹³ MARIN, 1999.b: 11.

⁹⁴ MARIN, 1999.b: 34.

⁹⁵ MARIN, 1999.b: 31.

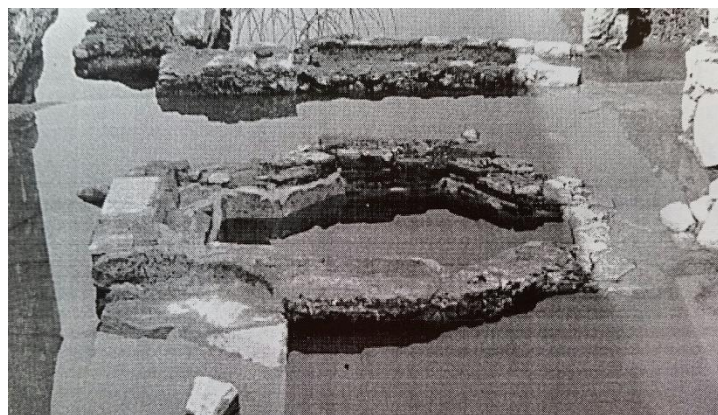
⁹⁶ MARIN, 1999.b: 22, 35.

Istraživanjima su potvrđeni Cambijevi zaključci o tlocrtnom rasporedu starokršćanske bazilike te preciznije utvrđene njene dimenzije. Naime, ova jednobrodna bazilika s izbačenom apsidom, narteksom i lateralnim aneksima bila je gotovo 30 m duga te do 25 m široka.⁹⁷ Vanjski zidovi aneksa nasjedaju na današnje ogradne zidove crkvenog prostora, što upućuje na to da je površina današnje crkvene parcele jedanaka površini starokršćanske bazilike, dok se novovjekovna crkva podiže na prostoru broda starokršćanske.⁹⁸

U proljeće 1992. godine otkriven je starokršćanski baptisterij smješten u sjevernom aneksu bazilike.⁹⁹ Radi se o jedinom dosada poznatom oslikanom krsnom zdencu u Dalmaciji. Osmerokutnog je oblika, dimenzija 4,40 x 4,75 m i dubine 1,15 m. Stubišta su bila postavljena s južne i sjeverne strane zdenca, zidani vijenac je obuhvaćao oba stubišta, a dno je činila kamena ploča s rubnim otvorom za otjecanje vode. Oslici na hidrauličnoj žbuci imitirali su tri različite vrste mramora.¹⁰⁰

Slika 17. *Krstionica*

Slika 18. *Krstionica nakon porasta vodostaja*

⁹⁷ MARIN, 1999.b: 20.

⁹⁸ MARIN, 1999.b: 34.

⁹⁹ MARIN, 1999.b: 10.

¹⁰⁰ MARIN, 1999.b: 23.

Konzerviranje i prezentiranje rezultata istraživanja Sv. Vida uvjetovano je prirodnim, tehničkim i financijskim mogućnostima. Spuštanje na antičku razinu onemogućeno je zbog dopiranja vode i do 0,8 m iznad nje. Razmatrala se mogućnost mikromeliorizacije, no od nje se odustalo zbog iziskivanja velikih financijskih ulaganja i mogućnosti nagrđivanja krajolika. Stoga je krsni zdenac zaštićen na svojoj izvornoj razini. Nakon dokumentacije i zaštite fresaka, ponovno je zakopan, a nad njim je napravljena zidana simulacija njegovog gornjeg dijela u razini podnice današnje crkve Sv. Vida.¹⁰¹ Prostor koji je prekrivala starokršćanska crkva popločan je istim kamenom, dok je prostor njenih aneksa posut bijelim tucanikom. Sagrađen je novi trijem, obnovljen krov i prozori, sanirana je vlaga i provedene električne instalacije. U južnom dijelu crkve uređena je sonda koja omogućuje sagledavanje njenih razvojnih faza. Crkva je vraćena sakralnoj funkciji u lipnju 1995., dok je stalna izložba nalaza s lokaliteta u crkvi postavljena 1998. godine.¹⁰²

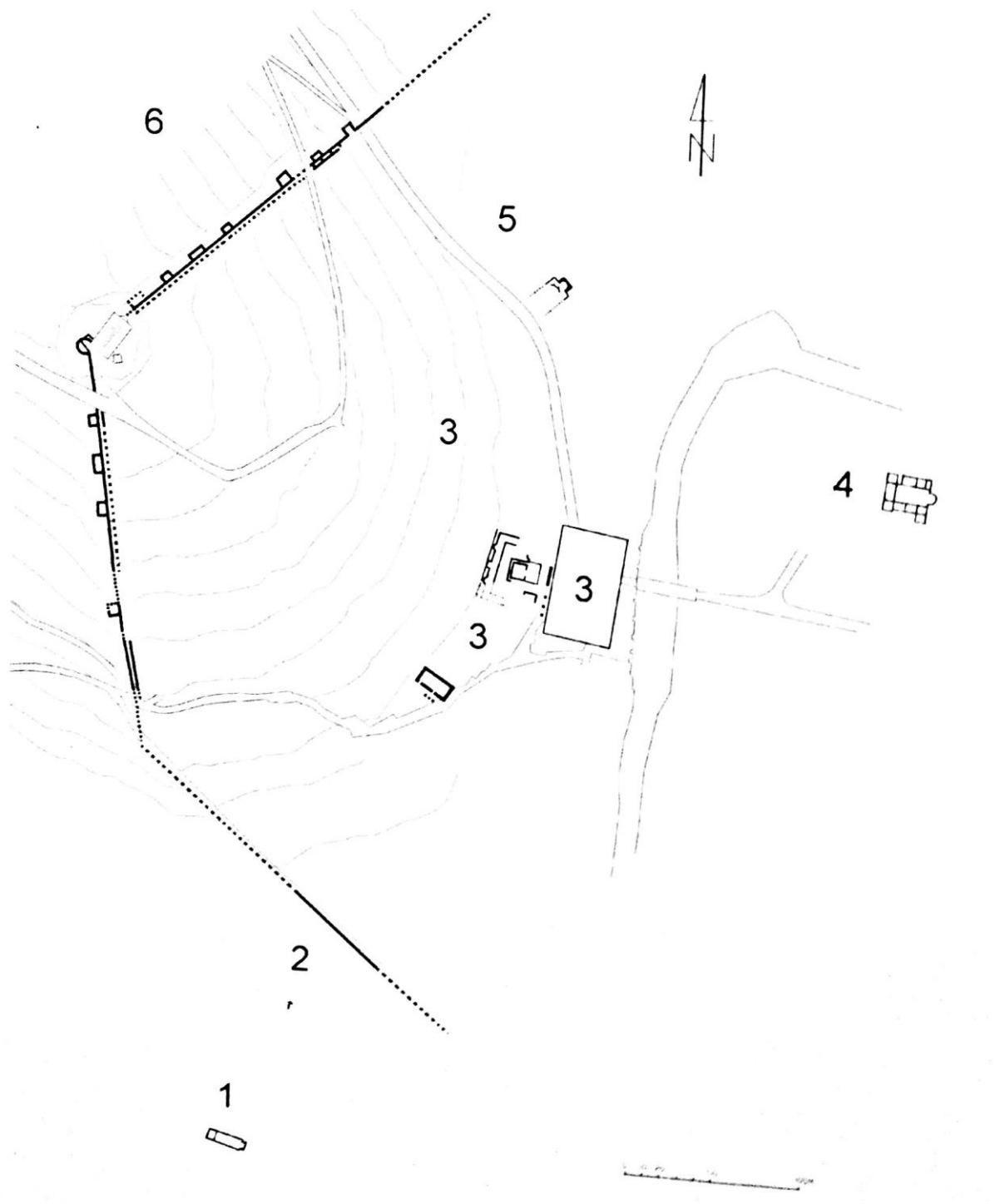
Slika 19. Sv. Vid nakon konzervatorskih radova

Slika 20. Unutrašnjost crkve – sonda za razgledavanje razvojnih faza

¹⁰¹ MARIN, 1999.b: 39.

¹⁰² MARIN, 1999.b: 41.

Slika 21. Topografija Narone u kasnoj antici:

1. vila i crkva u Erešovim barama, 2. vila u Šiljegovim barama, 3. grobovi na području foruma, Augusteuma i okolnih zgrada, 4. Sveti Vid, 5. bazilika u trasi vodovoda, 6. zidine

4.2 Erešove bare

Starokršćanska bazilika na lokalitetu Erešove bare prije arheoloških istraživanja nije bila poznata ni u jednom svome elementu *in situ*. Na postojanje bazilike upućivali su samo starokršćanski spomenici pronađeni na ovoj lokaciji, tako da je crkva na ovoj lokaciji prva naronitanska starokršćanska bazilika otkrivena isključivo voljom arheologa.¹⁰³ Istraživanje je poduzeto u tri kampanje 1990., 1993. i 1996. godine.

Slika 22. Bazilika u Erešovim barama – pogled iz zraka

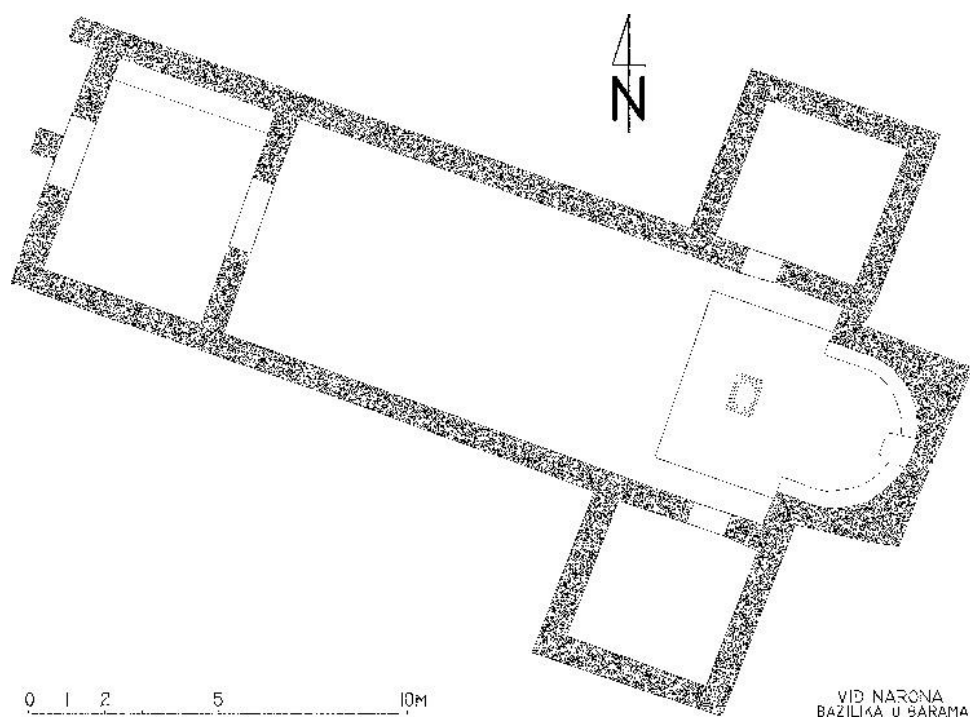
Sama bazilika otkrivena je nakon čišćenja gustog raslinja. Ustanovljen je gabarit građevine i dati prvi predlošci za njenu dataciju, tj. 5. st. kao vrijeme izgradnje te 6. kao vrijeme pregradnje.¹⁰⁴ Rekonstrukcijom tlocrta ustanovljeno je da crkva ne pripada „naronitanskom“ tipu bazilike. Naime, ovdje se radi o jednobrodnoj građevini s narteksom i polokružnom apsidom, te samo jednim aneksom sa svake bočne strane svetišta.¹⁰⁵ Na prostoru bazilike otkrivena je i građevina koja joj je prethodila. Riječ je o rimskoj vili koja se prema

¹⁰³ MARIN, 2002.a: 10.

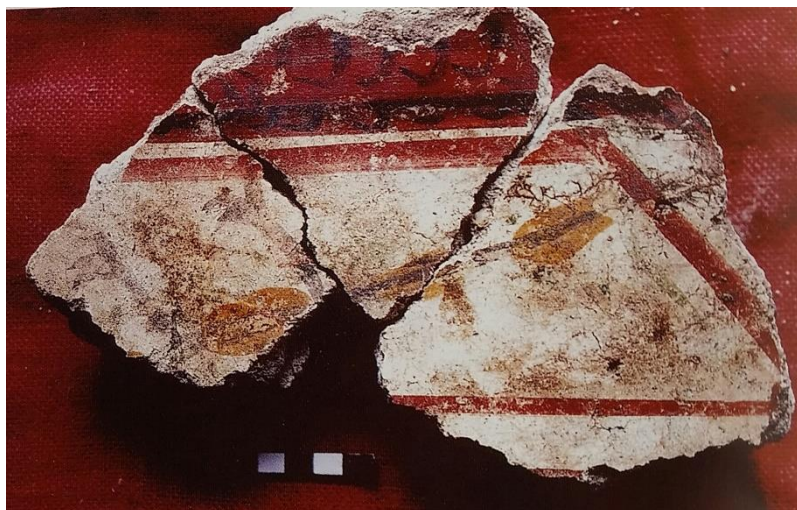
¹⁰⁴ MARIN, 2002.a: 12.

¹⁰⁵ MARIN, 2002.a: 35.

ulomcima zidane žbuke datira u 3. st. Osim ove, rimska vila je potvrđena i na lokalitetu Šiljegove bare.¹⁰⁶ Eksplicitne potvrde o postojanju pretpostavljene grobišne zone na ovom području nisu pronađene. Ipak, kamena skulptura lava, mitskog čuvara groba, te dva groba iz vremena ruševina vile sugeriraju da je ovaj dio grada moguća grobišna zona.¹⁰⁷

Slika 23. *Tlocrt bazilike u Erešovim barama*

Slika 24. *Ulomci freske s lokaliteta Erešove bare*

¹⁰⁶ MARIN, 2002.a: 23.

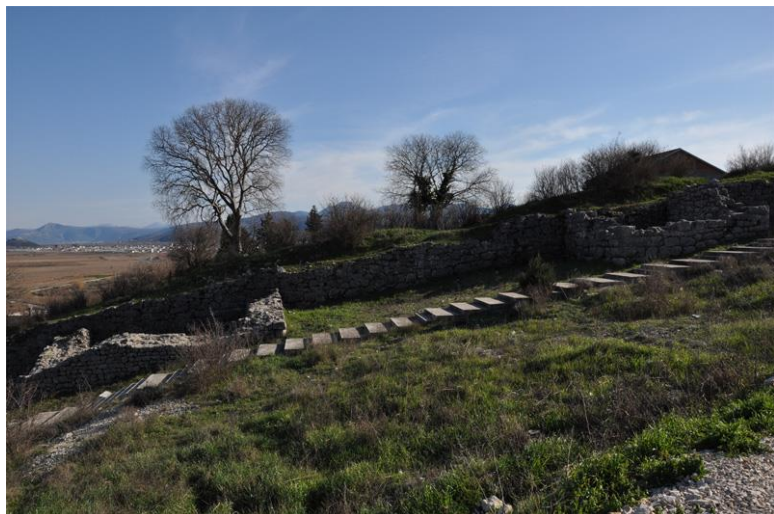
¹⁰⁷ MARIN, 2002.a: 21-22.

Zatvoreni nalazi keramike pronađeni ispod nivoa podnice crkvene lađe važni su ne samo za konačnu dataciju gradnje ove bazilike, već i za dataciju pada Narone. Dokazuju da bazilika u Erešovim barama nije mogla biti sagrađena prije kraja 6. ili početka 7. st. te tako poništavaju prijašnji *terminus post quem non* za vrijeme pada Narone, točnije 602. godinu.¹⁰⁸

Iako se nalazi na privatnom posjedu, lokalitet je konzerviran i prezentiran. Većina konzervatorskih radova obavljena je tijekom ljeta 1996. godine pod vodstvom kustosa Ante Piteše.¹⁰⁹ Budući da su bili ugroženiji, prvo se radilo na zidovima vile, pa zatim na zidovima bazilike. Očišćeni su od raslinja, isprani vodom, a zatim učvršćeni smjesom vapna, cementa i pijeska. U žbuku za zidove bazilike umiješali su se obluci da bi što više nalikovala originalnoj.¹¹⁰ Mogućnost proširenja istraživanog područja u ovom dijelu Donjeg grada ostavljena je nekim budućim vremenima.¹¹¹

4.3 Gradski bedemi i Erešova kula

Devedesetih godina 20. stoljeća nastavljena su i istraživanja na području gradskih bedema. Pod vodstvom E. Marina istražuje se potez bedema južno od najviše točke grada do Erešove kule, kao i njihov potez u Donjem gradu, u dijelu u kojem se protežu na jug od Erešove kule. Novogradnje su onemogućile istraživanje bedema u neposrednoj blizini Erešove kule. Prilikom istraživanja uklonjen je nasip *extra muros*, što je omogućilo

postavljanje šetnice s vanjske strane bedema. Prije toga bedemi su se mogli razgledati samo šetnjom po očuvanim vrhovima te pogledavajući njihov plašt vidljiv u iskopanom rovu.¹¹²

Slika 25. *Dionica gradskih bedema nakon uređenja*

¹⁰⁸ MARIN, 2002.a: 38-41.

¹⁰⁹ MARIN, 2002.a: 42.

¹¹⁰ MARIN, 2002.a: 43.

¹¹¹ isto.

¹¹² MARIN, MAYER, PACI, RODÀ, 1999: 74.

Slika 26. *Dionica gradskih bedema u Donjem gradu*

Erešova kula jedan je od bitnijih spomenika Vida i Narone. Nalazi se sustavu gradskih bedema, smještena uz četvrtu helenističku kulu. Suprotno vizualnom dojmu da je sagrađena nad antičkom kulom, istraživanja su pokazala da Erešova kula koristi samo dva njena zida te da je zapravo sagrađena izvan kule.¹¹³ Sama kula sastoji se od tri međusobno povezane zgrade – najviše sjeverne, južne i treće između njih. Podignuo ju je 1825. godine mjesni župnik don Bariša Ereš. Budući da je među pet jednokatnica i dominirajućim prizemnicama svojevremeno bila jedina dvokatnica u Vidu, mještani su je prozvali kulom.¹¹⁴ Vrijednost kule proizlazi iz činjenice da su u nju uzidani brojni natpisi i drugi antički spomenici. Pronađeno je ukupno četrdeset latinskih i dva natpisa na hrvatskom jeziku. Među njima se nalaze i kopije natpisa koje je Ereš 1833. poslao pokrajinskom muzeju u Zadru iz kojeg se kasnije izdvojio današnji Arheološki muzej.¹¹⁵ Osim natpisa, u kulu su uzidani i dio rimskog cipusa, dva antička muška torza te starokršćanski impost i baza oltara koji najvjerojatnije potječu iz bazilike u Erešovim barama.¹¹⁶

¹¹³ MARIN, MAYER, PACI, RODÀ, 1999: 74.

¹¹⁴ DUPLANČIĆ, 1999: 43.

¹¹⁵ MARIN, MAYER, PACI, RODÀ, 1999: 73.

¹¹⁶ MARIN, MAYER, PACI, RODÀ, 1999: 76.

Slika 27. *Erešova kula*

Slika 28. *Natpisi ugrađeni u zid Erešove kule*

Kula se i dan danas nalazi u vlasništvu loze Ereš. Očuvano je njeno izvorno stanje, izuzev betonskih stuba sa željeznim rukohvatom koje su 1950-ih nadodane na istočnom zidu južne zgrade, kada je i odgovarajući prozor prenamijenjen u vrata.¹¹⁷ Objekt zahtijeva daljnje konzervatorske intervencije kojima bi se naglasila, ali i ponovno iskoristila, jedna od njegovih prvobitnih namjena – prezentiranje epigrafskih spomenika antičke Narone. Stoga je E. Marin 1999. godine u svojim smjernicama za naronitanski muzejski paviljon predložio otkup Erešove kule te njenu prenamjenu u lapidarij u kojem bi se izlagali nalazi s istraživanja bedema i lokaliteta Erešove bare. Tim postupkom bi se ujedno spasila Erešova kula kao najstariji svojevrсни muzej Narone te zaštitila i prezentirala sama helenistička kula.¹¹⁸

¹¹⁷ MARIN, MAYER, PACI, RODÀ, 1999: 72.

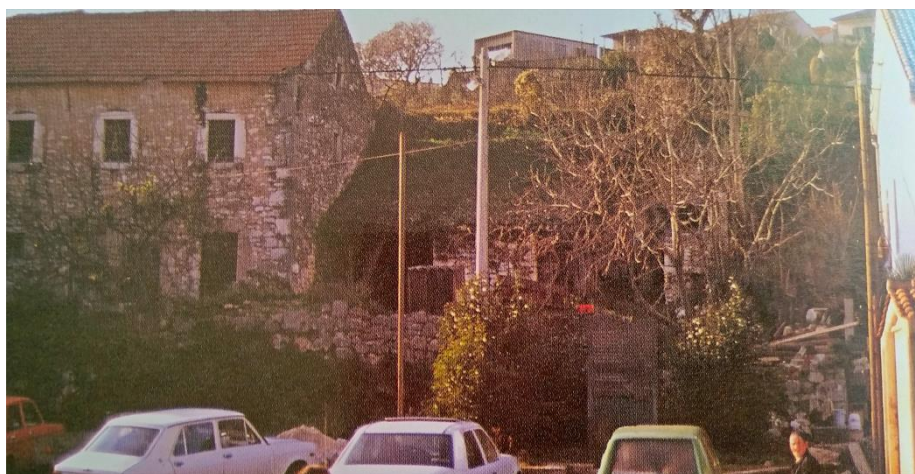
¹¹⁸ MARIN, 2002.a: 107.

5. AUGUSTEUM NARONE

Iako je još od vremena Carla Patscha svaki istraživač Narone upućivao na indikacije o smještaju reprezentativne antičke zgrade u blizini mjesnog trga, odnosno na prostoru Plećaševih štala, do sustavnih iskopavanja na tom lokalitetu došlo je tek u drugoj polovici devedesetih godina 20. st. Nakon prijelomnog otkrića Augusteuma dodatno su se profilirali ciljevi istraživačkog projekta Narone. Kao što je E. Marin naveo, naglasak se stavio na „iskapanje izvanrednih mramornih skulptura, proučavanje brojnih dokaza o povijesti hrama, određivanje poveznice između hrama i foruma, te istraživanje namjene susjednih zdanja.“¹¹⁹

Sukladno tome, nakon otkrića Augusteuma 1995. i njegovog istraživanja 1996. godine, uslijedile su kampanje fokusirane na istraživanje okoline hrama. Godine 1997. podignuta je cesta s foruma te otkriveni ostaci helenističkog emporija, dok se 1998. tragalo za možebitnim ulomcima skulpture po forumu te je izvršeno hidroarheološko istraživanje. Te godine započeto je i istraživanje područja iznad hrama, tzv. Gornjih njiva, koje je dovršeno 1999. godine, čime je projekt istraživanja središta Narone zaokružen.¹²⁰

Budući da je istraživanje zahtijevalo velike komunalne zahvate, projekt je zapošljavao i značajan broj ljudi iz Vida – većinom demobilizirane vojnike te pokojeg umirovljenika.¹²¹ Istraživanje Augusteuma i okolnog prostora također je obilježila velika medijska popraćenost. Naime, arheološka je ekipa praktički svakodnevno bila pod paskom javnosti, a nalazi su objavljivani u trenutku otkrića ili dan kasnije, zajedno s njihovim prvim interpretacijama.¹²²

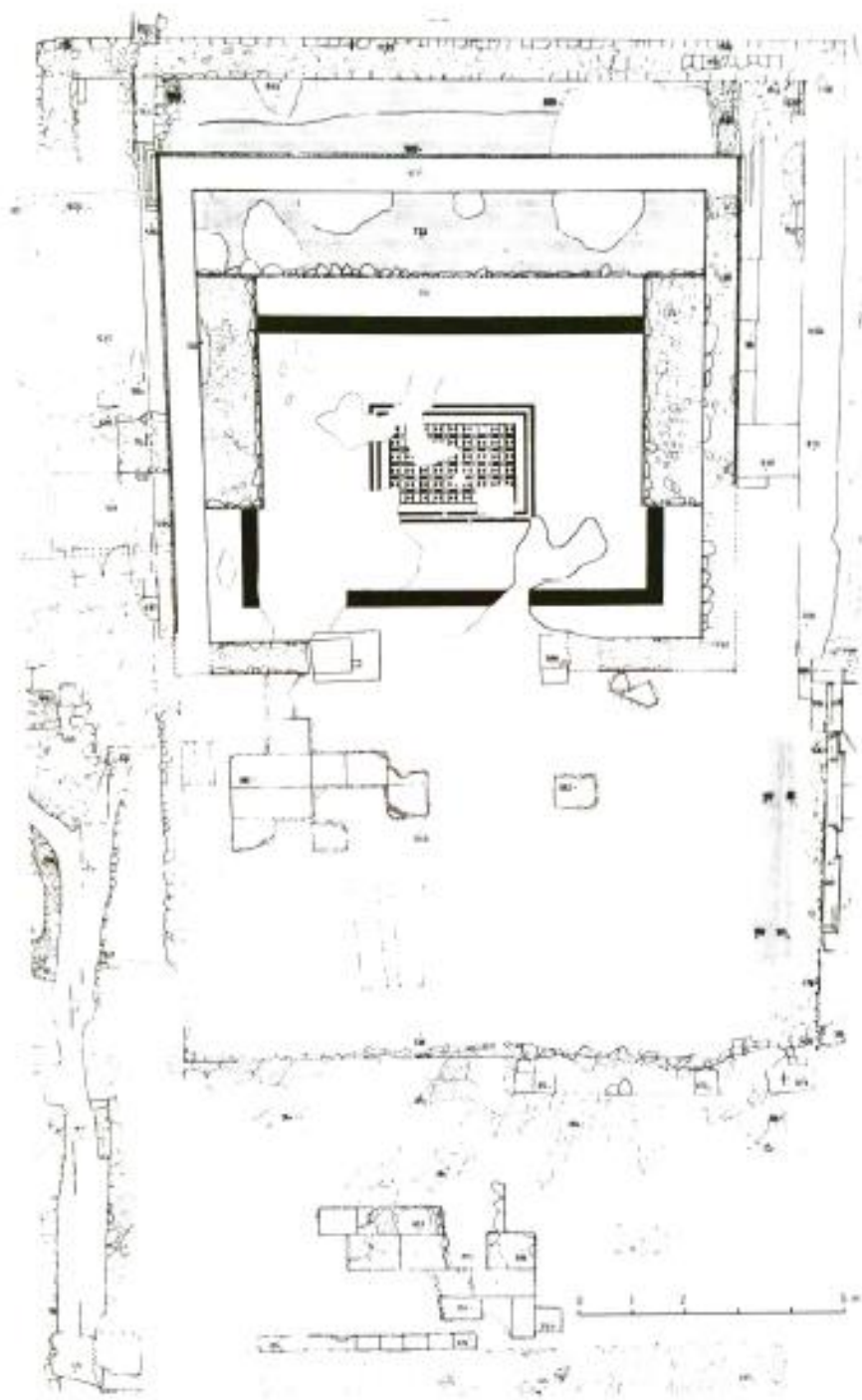
Slika 29. Lokalitet
*Plećaševe štale prije
arheoloških iskopavanja*

¹¹⁹ MARIN, 2004.d: 281.

¹²⁰ MARIN, 2004.b: 12.

¹²¹ MARIN, 1999.c: 292.

¹²² MARIN, 1997: 133.

Slika 30. Arhitektonski nalazi na prostoru Augusteuma - tlocrt

5.1 Iskopavanje i saznanja o Augusteumu

Na temelju zaključaka komparativnih proučavanja i obećavajućih rezultata sondiranja iz 1993. godine poduzeta su iskopavanja na lokalitetu Plećaševe štale. Odluci o početku radova doprionijela je i neposredna ugroženost lokaliteta potencijalnim novogradnjama.¹²³ Nakon postignutog dogovora o otkupu s vlasnicima parcele, konačno su poduzeta sustavna iskopavanja. Godine 1995. otkopana je približno jedna petina antičkog hrama, te je već u toj fazi radova došlo do značajnih otkrića. Pedalj ispod površine zemlje pronađeni su potpuno sačuvani spomenici. E. Marin navodi preliminarne rezultate sljedećim riječima:

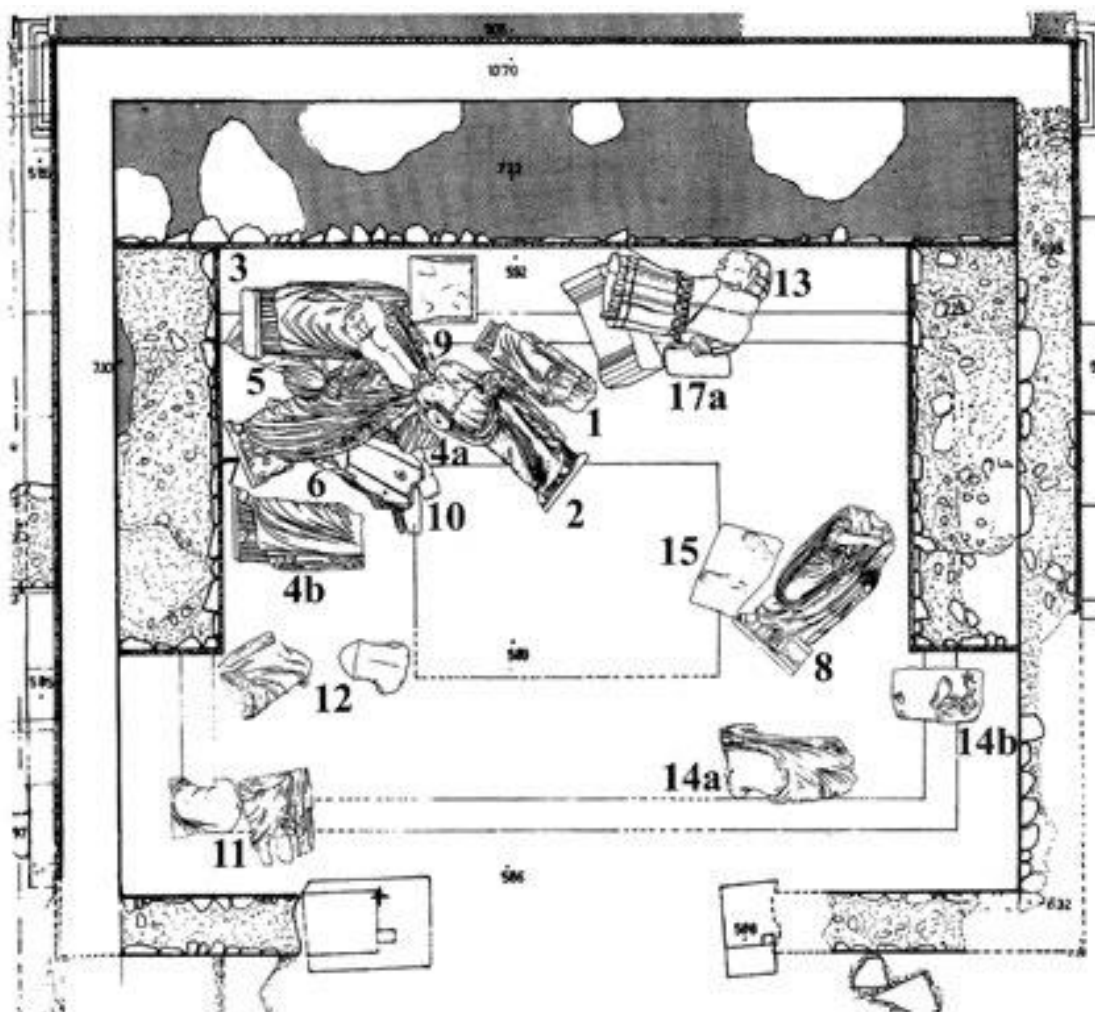
„U početku 1. st. bio je na tom mjestu podignut hram koji je služio carskom i poganskom rimskom kultu. Sačuvano je popločanje pred ulazom u hram, ulazni prag hrama, zidovi hrama u visini od 1 do 3 metra (sa žbukom u velikom dijelu površine dobro sačuvanom), pod hrama izrađen u mozaiku (bijeli s crnom bordurom), svojevrsna tribina visine oko jednog metra koja je išla uzduž hramskih zidova i koja je služila kao postament za hramske kipove. Pronađeno je 12 kipova, većinom nadnaravne veličine, od mramora. Ni na jednom nema glave. (...) U hramu su bili i zavjetni natpisi koji označuju privatni kult. Osobito je iznenađenje otkriće zavjetnog žrtvenika ili postamenta kipa božice Venere koji je nađen nepomaknut sa svog izvornog mjesta na kojem je bio postavljen u 2. st.“¹²⁴

Zatečeno stanje skulptura odmah je upućivalo na način njihova rušenja, kao i na činjenicu da je iskopani prostor imao kultnu namjenu. Naime, pretpostavke o ovom lokalitetu kao spremištu skulptura pobija činjenica da nijedna skulptura nije pronađena s glavom. Također, zatečeno je stanje sugeriralo da su skulpture oborene s tribine na mozaički pod, sukladno odredbama Teodozijeve edikta o zabrani štovanja poganskih kultova i rušenju njihovih svetišta iz 395. godine. Prilikom ovog iskapanja, na lokalitetu je pronađena samo jedna glava, najvjerojatnije Germanikov portet. Stoga je teško reći jesu li izgubljene glave kipova naknadno uništavane. No, ono što je postalo jasno jest da ranije pronađene glave Livije i Vespazijana pripadaju ovoj skulpturalnoj skupini. Sačuvanost skulptura, kao i ostaci grobova

¹²³ MARIN, 2004.a: 13.

¹²⁴ MARIN, 1997: 61-62.

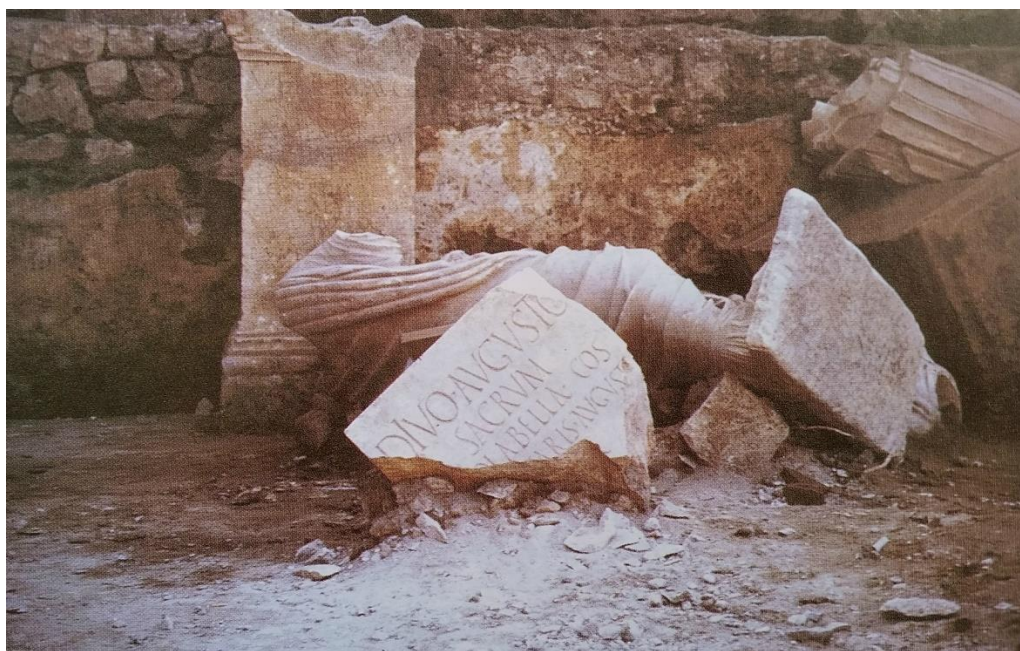
iz 6. st. nad prostorom hrama, pobijaju pretpostavku o prirodnoj katastrofi kao uzroku pada rimske Narone.

Slika 31. Zatečeno stanje skulptura u Augusteumu

Iskopavanje Augusteuma nastavilo se 1996. godine u pravcu sjevera. Pronađen je ostatak mramornih carskih skulptura, drugo postolje za Venerin kip, te izimno važan natpis koji svjedoči o samoj gradnji hrama. Posvećen je božanskom Augustu, te ga je dao postaviti upravitelj provincije Dalmacije Publije Kornelije Dolabella nakon Augustove smrti 14. godine. Prilikom ovih iskapanja pronadjen je fragment ženskog portreta, kameja s Livijinim portretom, novac, te brojni ulomci keramike i stakla. Iskopavanja unutrašnjosti hrama završena su iste godine. Pokazala su da je hram bio ukopan u samu stijenu padine brežuljka, te da je

njegov temenos ujedno bio i nosivi zid za trijem sagrađen uokolo hrama, smješten na prvoj terasi grada.¹²⁵

Slika 32. Zatečeno stanje natpisa božanskom Augustu

5.1.1 Arhitektura i arhitektonska dekoracija

Augusteum je sačuvan u tlocrtnoj razini s ostacima originalnih zidova. Najmanja visina očuvanih zidova je 0,45, a najveća 5 metara. Smatra se da je hram bio 16,56 m dug, 10,51 m širok, s tim da su dimenzije *celle* iznosile 10,69 x 10,51. Visina *celle* iznosila je 11,51 m, dok je ukupna visina hrama bila 13,24 m. Zidovi hrama građeni su od grubo obrađenog kvadratnog kamena različitih dimenzija, sлагanog u relativno nepravilnim vodoravnim redovima. Očuvani dijelovi žbuke s vanjske strane zidova pokazuju da je ona imitirala zid od mramornih monolitnih blokova.¹²⁶ U donjem je dijelu oponašala red ortostata, a u gornjem pravilan zid od kamenih bunja. Unutrašnji su zidovi također bili ožbukani, i to bijelom blago žućkastom žbukom izglaćanom tako da oponaša izgled mramora.¹²⁷ Pojedini fragmenti upućuju na to da je *cella* bila prekrivena niskim ravnim stropom od ožbukane trstike, s tamnocrvenom i bijelom oslikanom dekoracijom na žutoj podlozi.¹²⁸ Tribina nasuprot ulazu

¹²⁵ MARIN, 2004.a: 14-15.

¹²⁶ ČORIĆ, PENĐER, 2004: 37.

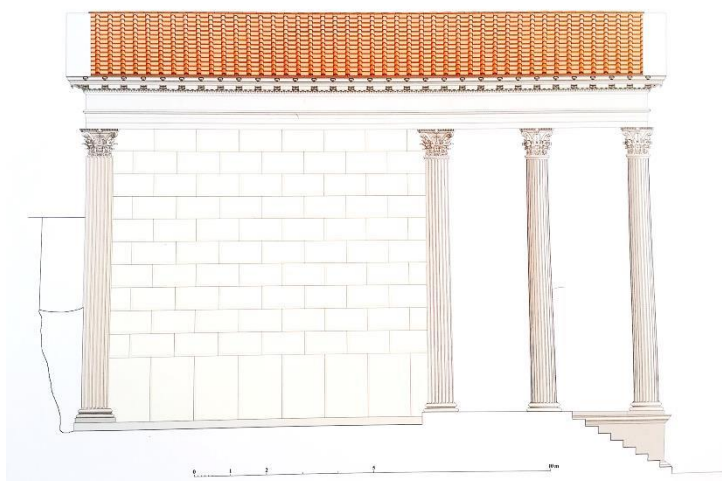
¹²⁷ LEPORE, FARISELLI, 2004: 195-196.

¹²⁸ LEPORE, FARISELLI, 2004: 191.

sagrađena je prva, dok su dvije na bočnim stranama hrama nadodane kasnije. Pronađeni su tragovi originalnog popločanja atrija, odnosno 13 raspuknutih ploča na temelju kojih je bilo moguće napraviti rekonstrukciju popločanja. Dekorativni arhitektonski elementi poput kapitela, stupova, baza, krovnoga vijenca i baza stupova uglavnom su pronađeni u manjim fragmentima. Iznimka su jedino veći komadi krovnog vijenca, arhitrava i baze stupova. Fragmenti friza nisu pronađeni. Izostanak znatnih dijelova arhitektonske dekoracije, kao i popločanja atrija i foruma upućuje na njihovo namjerno demontiranje i moguću upotrebu u kasnijim građevinama Narone. Rekonstrukcija izgleda hrama tako je izvedena prema preživjelim dekorativnim elementima, ostacima zidova i paralelama s Augusteumom u Puli.¹²⁹

Slika 33. *Rekonstrukcija izgleda proćelja hrama*

Slika 34. *Rekonstrukcija izgleda boćne strane hrama*

¹²⁹ ČORIĆ, PENĐER, 2004: 37-38.

5.1.2 Kipovi iz Augusteuma

U naronitanskom Augusteumu pronađeno je 15 velikih kipova, te jedan veliki od kojeg je sačuvana samo baza i možda tri mala fragmentalna kipa, prema čemu se njihov broj kreće između 17 i 19. Zajedno s dvama čuvanima u Opuzenu i torzom kojeg su mještani Vida pronašli prije iskapanja, ukupan broj prelazi 20 kipova. Prema tome, Augusteum Narone je uz reljefnu skupinu *Ara Pacis* u Rimu, koja sadrži 20 carskih osoba, najbrojnija skulpturalna skupina carskih porteta na svijetu.¹³⁰ Najstarije skulpture datiraju se u 10. godinu pr. n. e., a najmlađe na kraj 2. st. n. e.¹³¹

Prema zatečenom stanju skulptura prilikom iskopavanja, mogao se rekonstruirati njihov postav na tribinama. Središnji položaj, nasuprot ulazu u hram, zauzimao je Augustov kip u nadnaravnoj veličini. Na njegovoj desnoj strani nalazili su se kipovi članova carske obitelji, dok su kipovi nadolazećih careva bili smješteni na lijevoj strani. Razlika u broju kipova na lijevoj i desnoj strani uvjetovana je trima faktorima: manjim brojem careva, praksom *damnatio memoriae* zbog koje su kipovi već u antici uklanjani, te prijašnjim narušavanjem nalazišta u njegovom sjeverozapadnom kutu. Narušavanjem nalazišta također se objašnjava nedostatak kipova i grobova iz 6. st. u tom dijelu. Vjerojatno su mještani prilikom radova nehotice otkopali kipeve koji su tijekom 19. st. odneseni u Opuzen, što je u slučaju carskog torza potvrđeno konkretnim nalazima.¹³²

Augustov kip izrađen je u nadnaravnoj veličini. Rimski vojni oklop bogato je ornamentiran motivima u visokom reljefu. Središnji dio prednje strane oklopa zauzima glava Meduze. Ispod nje su dva simetrično postavljena hipokampa s Nereidama, dok se poniže svakog od njih nalazi po jedan dupin. Ovaj ikonografski program dodatno je uporište za identificiranje ove statue kao Augusta, budući da se pojavljuje i na njegovim drugim prikazima, aludirajući na carevu pobjedu kod Akcija.¹³³ U donjem dijelu oklopa nalaze se dva reda jezičastih pteriga, koje su prednjem dijelu ispunjene različitim motivima u visokom reljefu. Ruke i glava nisu sačuvani. Noge su pronađene u fragmentima, s tim da je lijeva noga koja prikazuje visoku vojničku čizmu bolje očuvana. Fragmenti desne noge pronađeni su još

¹³⁰ MARIN, 2004.a: 14.

¹³¹ isto.

¹³² MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 148.

¹³³ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 149.

1978. god., te su na osnovi veličine, preklapanja te izgleda i analize mramora upareni s ovom skulpturom.¹³⁴

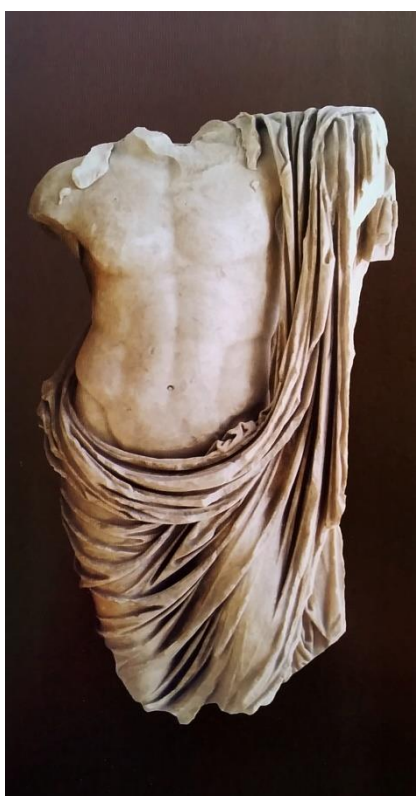

Slika 35. *Kolosalni Augustov kip*

¹³⁴ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 143.

Kip s prebačenim plaštom preko bokova i gornjega dijela tijela pronađen je u sjeveroistočnom kutu hrama. Pripisuje se caru Klaudiju, što ga čini prvim pronađenim portretom tog cara u Dalmaciji.¹³⁵ Glava, ruke i noge ispod koljena nisu očuvane, za razliku od baze s očuvanim desnim stopalom, fragmentima lijevog te tragovima orlovskih pandži i krila.

U blizini Klaudijevog kipa otkriven je i muški kip odjeven u tuniku s rukavima i togu. Smatra se da je riječ o Vespazijanu, te je stoga kip uparen s portretnom glavom koju je Cambi pronašao 1978. godine na području foruma. Prikaz cara u togi, a ne u vojnoj opremi, može se tumačiti kao rezultat uvođenja novih ikonografskih obrazaca pri dolasku dinastije Flavijevaca na vlast. No, jedan detalj na ovom togatu odudara od carskih prikaza, kako julijevsko-klaudijske, tako i flavijevske dinastije, što njegovo pripisivanje Vespazijanu može činiti upitnim. Riječ je tipu cipela, odnosno nedostatku vezica koje bi ih činile tzv. *calcei patricii*, tipičnima za prikaz careva. Marin ovaj detalj objašnjava vjerojatnošću da su nedostajajuće vezice na ovoj skulpturi bile naslikane.¹³⁶

Slika 36. Klaudijev kip

Slika 37. Vespazijanov kip

¹³⁵ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 90.

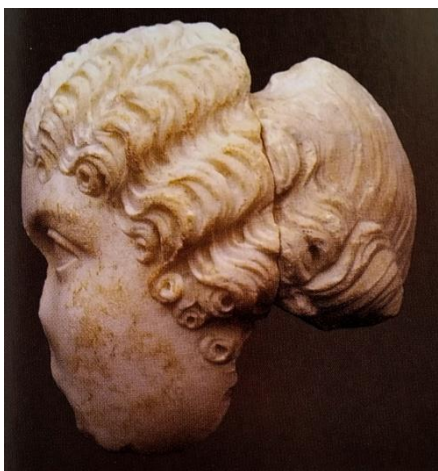
¹³⁶ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 97.

Iz naronitanske carske grupe potječe i torzo cara u oklopu iz Opuzena. Kao što je već rečeno, tamo je prenesen još tijekom 19. st. Pri iskopavanju Augusteuma u njegovom su sjeverozapadnom kutu pronađeni fragmenti koji se podudaraju s opuzenskim torzom.¹³⁷ Riječ je o bazi s dijelomično sačuvanim nogama i jednoj od pteriga s oklopa. Smještaj baze ove skulpture odmah do Augustove najsnažniji je razlog za njeno atribuiranje caru Tiberiju.

Slika 38. *Carski torzo iz Opuzena (Tiberije)*

Dva ženska kipa odjevena u višeslojnu odjeću koja se sastoji od tunike s rukavima, stole i pale pronađena su u središnjem dijelu *celle*. Datiraju su u klaudivjevsko razdoblje, a pripisuju Agripini Mlađoj i Agripini Starijoj.¹³⁸ Na plaštu skulpture Agripine Starije vidljivi su tragovi boje, dok se fragmenti ženskog portreta pronađeni prilikom iskopavanja pripisuju Agripini Mlađoj.¹³⁹ Ispod središnjeg dijela južne tribine pronađen je muški kip u togi, koji se datira u Augustovo doba, a smatra se da prikazuje Agripu.¹⁴⁰

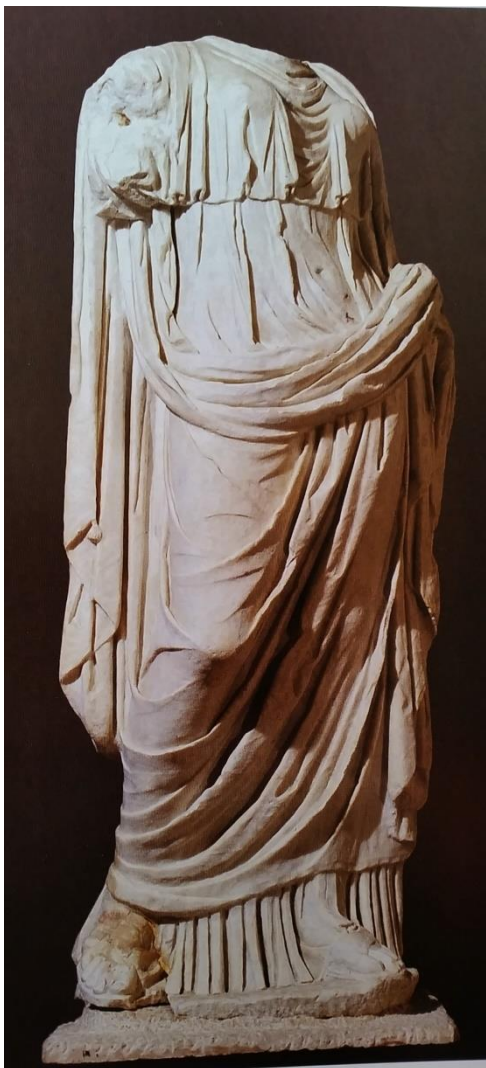
Slika 39. *Fragment portretne glave Agripine Mlađe*

¹³⁷ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 130.

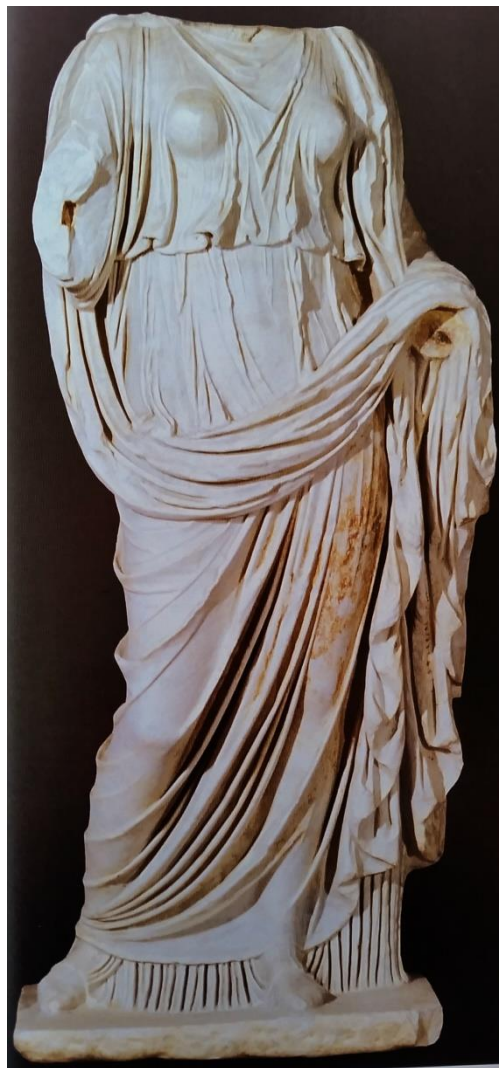
¹³⁸ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 108, 125.

¹³⁹ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 103, 121.

¹⁴⁰ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 113.

Slika 40. *Agripina Mlađa*

Slika 41. *Agripina Starija*

Od 19. st. u Opuzenu se čuva i ženski kip „odjeven“ u dvoslojnu odjeću – tuniku kao donju i palu kao plašt kojim je tijelo omotano. Izuzev ruku koje nedostaju i manjeg dijela odlomljenog plašta, kip je prilično dobro očuvan. Nakon uspjelog pokušaja spajanja s potretnom glavom koju je Evans odnio iz Narone, ustanovljeno je da se radi o kipu carice Livije.¹⁴¹ U južnom dijelu *celle* Augusteuma pronađen je ženski kip koji se također pripisuje Liviji. Radi se o najvećem ženskom kipu u ovoj skupini, te se smatra da potječe iz Augustovog doba, za razliku od tzv. Oxford-Opuzenske koja se datira u Tiberijevo doba. Postojanje dvije Livije u Augusteumu u skladu je s hipotezom o dva Augustova kipa – prvog,

¹⁴¹ MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 76.

kolosalnog, postavljenog u vrijeme osnivanja hrama, i drugog postavljenog na Dolabellin zahtjev za vrijeme Tiberijeve vladavine.¹⁴²

Slika 42. *Livija pronađena u Augusteumu*

5.1.3 Mozaik

Mozaički pod hrama po prvi je put bio očišćen i u cijelosti vidljiv nakon odnošenja skulptura u lipnju 1996. godine. Prekriva kompletnu podnu površinu hrama. Izrađen je u monokromnoj crno-bijeloj tehnici sa središnjim pravokutnim geometrijskim motivom. Središnji motiv okružen je mozaikom sastavljenim od malih bijelih kamenih kockica (tesera), a od vanjskog rubnog dijela dijeli ga crna vrpca širine 30 cm. Geometrijsko-mozaička shema središnjeg motiva bazirana je na nizanju elemenata pravokutnika, trokuta i četverokuta tako da tvore pravilnu geometrijsku mrežu, koja se u literaturi naziva „vučji zubi“, a poznata je i kao „pješčani sat.“¹⁴³ Tribina nasuprot ulazu u hram izgrađena je istovremeno s mozaikom, dok ga dvije kasnije prekrivaju. Stoga je na osnovi arhitekture hrama moguće precizno datirati mozaik. Izrađen je oko 10. godine pr. n. e., što ga čini najstarijim sigurno datiranim i očuvanim mozaikom na području rimske provincije Dalmacije. Mozaik je djelomice oštećen

¹⁴² MARIN, KOLEGA, CLARIDGE, RODÀ, 2004: 162.

¹⁴³ MARIN, VJEŠNICA, 2004: 59.

zbog obaranja skulptura i slabljenja podloge i vezivnog tkiva uslijed djelovanja oborinskih voda.¹⁴⁴

Slika 43. Središnji dio mozaika – zatečeno stanje

5.1.4 Stakleni, numizmatički, keramički i grobni nalazi

Stakleni materijal bio je razasut na cijelom području hrama, s tim da se na prostoru *celle* nalazilo tek nekoliko ulomaka – uglavnom balzamarija i svjetiljki. U temenosu su pronađeni brojni ulomci posuđa, kao i ostaci prozorskoga stakla hrama.¹⁴⁵ Među staklenim nalazima treba izdvojiti kameju s Livijinim portretom, koja potječe iz Tiberijeva doba, nađenu na zapadnoj tribini Augusteuma. Donji sloj kameje izrađen je od prozirnog modrog stakla, dok je Livijin portret urezan u gornjem sloju od neprozirnog bijelog stakla.¹⁴⁶

Na prostoru Augusteuma pronađeno je 47 komada novca. Najstariji je rimski republikanski novac iz tridesetih godina pr. n. e., a najmlađi je austrougarski vjerojatno zagubljen prilikom gradnje štale. Numizmatički nalazi u samom hramu sežu od 1. do 4. st.,

¹⁴⁴ MARIN, VJEŠNICA, 2004: 59-60.

¹⁴⁵ BULJEVIĆ, 2004.b: 56.

¹⁴⁶ BULJEVIĆ, 2004.a: 54.

dok je u razini grobova pronađen bizantski novac iz 6. st.¹⁴⁷ Pronađena je i znatna količina ulomaka keramičkog posuđa, kao i metalni predmeti za svakodnevnu upotrebu poput fibula, šivaćih igala, medicinskog pribora i sl.¹⁴⁸

Grobni nalazi na području Augusteuma bitni su jer dokazuju da je prostor hrama i foruma bio napušten već u vrijeme kasne antike. Na čitavom području pronađeno je 26 grobova, od kojih se 12 nalazilo u unutrašnjosti hrama. Četiri ukopa bila su u amforama, pet pod tegulama, dva u grobnicama te jedan bez grobne arhitekture. Većina grobova iskopana je na dubini od približno 50 cm iznad porušenih skulptura, s tim da je debljina nanosa iznad grobova varirala do 70 cm ovisno o prirodnom padu terena.¹⁴⁹ Činjenica da nema ukopa iznad razine zidova hrama sugerira da su oni u vrijeme prenamjene ovog lokaliteta u grobišnu zonu bili vidljivi, ili tek neznatno prekriveni zemljom.¹⁵⁰ Najraniji ukopi nisu se mogli dogoditi prije početka 6. st., a posljednji se datiraju najkasnije početkom 7. st.¹⁵¹

5.2 Konzerviranje mramornih skulptura

Prilikom arheoloških iskapanja, sve su skulpture pronađene u ležećem položaju.¹⁵² Zahvaljujući nasilnom rušenju, bile su izlomljene u izuzetno velik broj fragmenata. Uglavnom su pucale na spojevima više dijelova od kojih su bile sastavljene. Budući da su se izrađivala iz jednog mramornog bloka, torza skulptura bila su najočuvanija. Do dodatnih pucanja skulptura došlo je i uslijed dugotrajnog djelovanja težine zemljanog sloja i kapilarne vlage. Oksidacija željeznih klinova kojima su spajani dijelovi skulpture, zamor materijala i kemijski procesi unutar pora kamena uzrokovali su pucanje prstiju, šaka, ruku, nogu i odvajanje baza od skulptura. Do onečišćenja i obojenja došlo je i na samoj površini mramora, na kojoj su se tijekom stoljeća pod zemljom nakupile kalcitne naslage te biološka onečišćenja i mikrobiološke zajednice.¹⁵³

¹⁴⁷ BONAČIĆ MANDINIĆ, 2004: 70.

¹⁴⁸ MARDEŠIĆ, 2004: 255; Usp. IVČEVIĆ, 2004: 235.

¹⁴⁹ MARDEŠIĆ, 2004: 255

¹⁵⁰ isto.

¹⁵¹ MARDEŠIĆ, 2004: 256.

¹⁵² MARINKOVIĆ, 2014: 10.

¹⁵³ MARINKOVIĆ, 2014: 10.

U lipnju 1996. godine skulpture su iz prostora Augusteuma premještene u Arheološku zbirku u Vidu, gdje su izvršene njihove prve analize.¹⁵⁴ Radiografskim snimanjem uočene su pukotine unutar samih skulptura, što je potaknulo pitanje mogu li se bez daljnjih oštećenja transportirati u konzervatorko-restauratorsku radionicu Arheološkog muzeja u Splitu. Ipak, nakon prihvaćenog plana pakiranja i transporta, skulpture su 1997. godine odnesene u Split na daljnu obradu.¹⁵⁵ Između 1996. i 2004. godine radovi su izvršeni na 10 tematski srodnih skulptura pripremanih za tada planiranu izložbu.¹⁵⁶

Slika 44. *Skulpture neposredno nakon otkrića*

Slika 45. *Obojenje nastalo korozijom željeznog klina*

Izvršene su analize zemlje i šute s nalazišta, analiza vode, mikrobiološke analize, analize ostataka ljepila i pigmenata na skulpturi, petrografska analiza te su proučene tehnike klesanja i spajanja skulptura.¹⁵⁷ Petrografskom analizom ustanovljeno je da su skulpture bila izrađene od četiri vrste mramora: penteličkog, parskog, mramora iz Tasosa te *cipollina*. Ostaci

¹⁵⁴ DONELLI, 2005: 287.

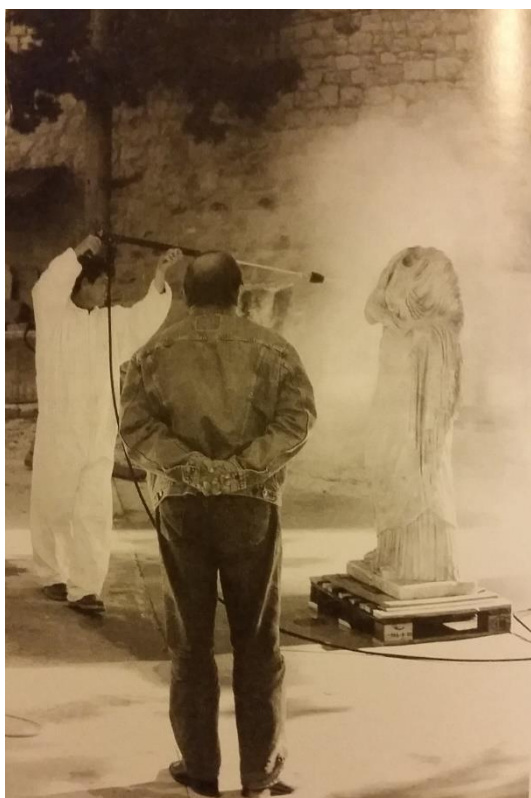
¹⁵⁵ isto.

¹⁵⁶ MARINKOVIĆ, 2014: 11.

¹⁵⁷ DONELLI, 2005: 287-288.

originalnog ljepila na spojevima upućivali su na korištenje ljepila na osnovi gašenog vapna. Pigment je pronađen samo na strukturi Agripine Starije.¹⁵⁸

Zemljani sloj čišćen je kombinacijom vodene pare i zračne pumpe. Najveći problem pri obradi skulpture predstavljalo je uklanjanje kalcitnih kora do žućkastog sloja patine te saniranje štete nastale korozijom željeznih klinova.¹⁵⁹ Intervencije na skulpturama bile su krajnje oprezne i minimalne – očišćene su bez pretjerivanja, dok je kompletno uklonjeno sve ono što je moglo dovesti do daljnjeg oštećenja (mikroorganizmi, prljavština i željezni klinovi).¹⁶⁰

Slika 47. Pukotina na skulpturi – spoj noge s tijelom

Slika 46. Čišćenje skulptura vodenom parom

Budući da je samo sedam od pronađenih šesnaest skulptura moglo samostalno stajati u prostoru, trebalo je pronaći rješenje za njihovu buduću prezentaciju. Nosači i baze izrađeni su individualno prema težini i obliku svake skulpture. Intervencije u sam materijal skulpture bile su neizbježne zbog nužnosti bušenja rupa za ležišta nosača. No, pritom se izrazito pazilo na postizanje reverzibilnosti zahvata, tako da je u svakom trenutku moguće skulpturu odvojiti od nosača i baze. U naronitanskom slučaju, to je izrazito važno zbog mogućnosti pronalaska

¹⁵⁸ MARINKOVIĆ, 2014: 11-12.

¹⁵⁹ DONELLI, 2005: 289.

¹⁶⁰ DONELLI, 2005: 311-312.

novih fragmenata skulpture. Rekonstrukcije skulptura izvršene su samo na manjim dijelovima nužnima za povezivanje razlomljenih komada. Rad na preostalim skulpturama, atribuiranima Juliji, Luciju Cezaru, Germaniku, Druzu, Klaudiju i Gaju Cezaru, 2005. godine je preuzeo Hrvatski restauratorski zavod. Projekt konzerviranja skulptura dovršen je 2009. godine.¹⁶¹

*Slika 48. Postavljanje skulpture
na metalne nosače*

Osim na skulpturama, opširni konzervatorski radovi obavljani su i na mozaicima. Osim na mozaiku u Augusteumu, radilo se se i na sjevernom mozaiku otkrivenom 1951. godine, za kojeg se istraživanjima ustanovilo da pripada rimskoj taberni. Prilikom gradnje muzeja najveći dijelovi mozaika bili su podignuti i odneseni na restauriranje. Nakon izrade podloge, vraćeni su na svoja mjesta, nakon čega je slijedilo višemjesečno uređivanje i dotjerivanje najsitnijih detalja. Mozaik taberne prekriven je staklom i tako prezentiran na južnoj terasi muzeja.¹⁶²

¹⁶¹ MARINKOVIĆ, 2014: 14-16.

¹⁶² MANENICA, 2008.

Slika 49. Radovi na mozaiku u Augusteumu.

Slika 50. Postavljanje mozaika taberne

Stakleni i keramički nalazi iz Augustema također su prošli restauratorsku obradu. Stakleni nalazi čišćeni su mehanički, upotrebom četki, skalpela i vode, te uranjanjem u ultrazvučnu kupku.¹⁶³ Naslage zemlje i kalcitnih nakupina s keramičkih su ulomaka uklanjane uranjanjem u vodu s dodatkom ledene octene kiseline. Za spajanje ulomaka koristilo se ljepilo topljivo u vodi nakon sušenja, a za rekonstrukcije zubarski gips za modeliranje zbog veće čvrstoće u odnosu na standardni.¹⁶⁴

Slika 51. Rekonstruirano keramičko posuđe

¹⁶³ PRPA-STOJANAC, 2004: 267.

¹⁶⁴ VUKŠIĆ, 2005: 107-108.

5.3 Izložbe o Naroni i Oxford-Opuzenska Livija

Istovremeno s arheološkim istraživanjima i radom na obradi nalaza, organizirale su se i izložbe posvećene Naroni. Prva je bila autorska foto-izložba Zrinke Buljević pod nazivom *Ave Narona*. Tijekom 1997. i 1998. postavljena je u Zagrebu, Zadru, Solinu, Dubrovniku, Umagu, Solinu, Metkoviću, Vidu, Hvaru i Sinju, te je bila predstavljena i u Sarajevu.¹⁶⁵ Te

godine premijerno je prikazan i film pod istim nazivom u režiji Bogdana Žižića.¹⁶⁶ Rezultati proučavanja i konzerviranja kipova iz Narone javnosti su po prvi put predstavljani u svibnju 1998., prilikom manifestacije *Događanje muzeja V* koju je organizirao splitski Arheološki muzej.¹⁶⁷ Izvan Hrvatske prvi je izložen Vespazijanov kip, i to 2001. godine u Tarragoni.¹⁶⁸

Slika 52. Izložba *Ave Narona* u Zagrebu

Uključivanje oxfordskog muzeja Ashmolean u projekt izložbe naronitanskih skulptura popraćeno je velikim medijskim interesom. Samo je u engleskom *The Timesu* objavljeno šest članaka na tu temu. Budući da je ustanovljeno da portretna Livijina glava, u posjedu Ashmolean muzeja od Evansove smrti 1941. godine, pripada ovoj skupini carskih kipova, Marin je izrazio želju da ju se pokuša spojiti s jednim od ženskih torza pronađenih u Augusteumu.¹⁶⁹ Godine 2000. glava je dana na jednogodišnju posudbu splitskom Arheološkom muzeju. Inicijalni pokušaj spajanja s jednim od ženskih torza koji se nalazio na konzervatorskoj obradi u Splitu nije uspio. Iako se opuzenski ženski torzo stilistički datirao stotinjak godina kasnije od Livijine glave, njen gipsani odljev odnesen je u Opuzen, a pokušaj spoja dao je pozitivne rezultate. Bez ikakve je sumnje ustanovljeno da glava pripada tome tijelu, na temelju čega je posudba produžena.¹⁷⁰

¹⁶⁵ MARIN, 2004.b: 12.

¹⁶⁶ MARIN, 1999.a: 7.

¹⁶⁷ MARIN, 1999.a: 41.

¹⁶⁸ MARIN, 2004.b: 13.

¹⁶⁹ JEZERNIK, 2012: 167.

¹⁷⁰ JEZERNIK, 2012: 168.

Godine 2002. u splitskom su Muzeju oxfordska glava i opuzensko tijelo po prvi put zajedno izloženi.¹⁷¹ Ova skulptura je središnju ulogu zauzela i na izložbi pod nazivom *Augusteum Narone*, osmišljenoj za glavnu galeriju Ashmolean muzeja 2004. godine. Izložba je, osim u Oxfordu, održana u Splitu, Barceloni, Rimu i Zagrebu.¹⁷² Nakon te „turneje“, sve skulpture su trebale biti izložene u stalnom postavu novosagrađenog muzeja *in situ* u Vidu. No, nakon izložbe u Zagrebu, Livijino tijelo vraćeno je u Opuzen. Gradske su ga vlasti odbile dati na posudbu Arheološkom muzeju u Vidu, te su čak razmatrale ideju gradnje „muzeja za jednu skulpturu“ na mjesnom trgu. S druge strane, oxfordski Ashmolean je odbio produžiti posudbu ukoliko Livija ne bude prezentirana s ostalim kipovima. Stoga je portertna glava 2009. godine vraćena u Oxford.¹⁷³

Slika 53. Oxford-Opuzenska Livija

5.4 Istraživanje foruma i Gornjih njiva

Nakon dovršetka iskopavanja na prostoru Augusteuma, uslijedilo je istraživanje foruma ispod razine njegova popločanja. Njime je arheološki dokazano postojanje helenističkog emporija, koje je do tada bio poznato samo iz pisanih izvora. Od urbanističke strukture emporija na području foruma, kao što Marin piše, ostale su samo:

„...porušene zgrade, ispunjene amforama, kako bi se omogućila konstrukcija foruma, jedna ulica koja je prolazila uzduž helenističkog zida građevine koja je sačuvala ostatke dovratnika i malog kanala s jugoistočne strane, te na poslijetku kanalizacija iz helenističkog razdoblja koja je sasvim očito bila zatvorena gradnjom nove mnogo veće kanalizacije koja je pripadala rimskom forumu.“¹⁷⁴

¹⁷¹ MARIN, 2004.b: 11.

¹⁷² isto.

¹⁷³ JEZERNIK, 2012: 172-174.

¹⁷⁴ MARIN, 1999.a: 58.

Numizmatički i keramički nalazi potvrđuju dataciju strukture u 2. st. pr. n. e. Prilikom istraživanja foruma također je ustanovljen istočni rub mozaika kojeg je Marović otkopao 1951., na temelju čega je Marin zaključio da je očuvana cijela prostorija.¹⁷⁵ Rezultati hidroarheološkog istraživanja pokazali su da je rijeka Naron u antici protjecala nešto istočnije od današnjeg toka Norina. Ustanovljene su i točne dimenzije foruma: 38 m u smjeru istok-zapad i 55 m u smjeru sjever-jug. Iako je najvjerojatnije projektiran kao pravokutnik, zbog usklađivanja s tokom Naron izveden je s malim otklonom prema sjeverozapadu.¹⁷⁶ Na kraju istraživanja, helenistički je sloj na forumu zakopan do rimske razine. Naime, njegova je prezentacija onemogućena činjenicom da bi se za vrijeme visokog vodostaja nalazio u vodi.¹⁷⁷

Godine 1998. započelo je istraživanje prostora zapadno od hrama, na području lokaliteta Gornje njive. Istraživanju je prethodila kupnja parcele veličine 416 m² koju je izvršio Grad Metković s namjerom da ju uvrsti u prostor budućeg muzejskog paviljona. Iskopani su ostaci ogradnog zida hrama u visini od 5 m, te dvije apsidalne građevine s pravokutnim međuprostorom u osi Augusteuma. Na istom je lokalitetu iskopano i nekoliko faza predaugusteumske Narone.¹⁷⁸

Slika 54. Arheološka istraživanja na području foruma 1997.-1999.

¹⁷⁵ MARIN, 1999.a: 22.

¹⁷⁶ MARIN, 1999.a: 63.

¹⁷⁷ MARIN, 1999.a: 48-49.

¹⁷⁸ isto.

6. ARHEOLOŠKI MUZEJ NARONA

6.1 Natječaj, projekt i izgradnja

Nakon pronalaska brojnih i vrijednih arheoloških spomenika na području Narone, postavilo se pitanje njihova očuvanja i prezentiranja. Ono se naročito aktualiziralo nakon otkrića Augusteuma, kako zbog potrebe konzerviranja arhitektonskih ostataka hrama, tako i zbog mogućnosti koje je pružao za *in situ* prezentiranje carske skulpturalne grupe. Stoga je u prosincu 1998. na konstituirajućoj sjednici Hrvatskoga muzejskog vijeća osnovano Povjerenstvo za definiranje muzeološkog programa kao podloge za idejno arhitektonsko rješenje Muzeja Narone. Muzejski dokumentacijski centar na čelu s prof. Višnjom Zgaga imenovan je koordinatorom izrade muzeološkog programa i arhitektonske podloge za naronitanski muzej.¹⁷⁹ Tijekom jednogodišnjeg rada Povjerenstvo se upoznalo sa stavovima i željama lokalne uprave u Metkoviću, te rješavalo uvjete za raspisivanje javnog natječaja za idejno arhitektonsko rješenje Arheološkog muzeja Narona. Godine 1999. Poglavarstvo grada Metkovića raspisalo je natječaj za izradu prostornog plana Vida, te financiralo otkup kompletne kuće Plećaš kako bi se proširio prostor za potrebe izgradnje Muzeja. Ministarstvo kulture osiguralo je dodatna financijska sredstva za obavljanje cjelovitih arheoloških istraživanja na lokalitetu, a E. Marin je izradio elaborat *Muzeološko-arhitektonski koncept za budući muzejski paviljon na lokaciji Augusteum-Forum-Akropola Narone, Vid-Metković*.¹⁸⁰

U elaboratu je Marin iznio smjernice na temelju kojih će se raspisati natječaj za Muzej. Zbog intenzivne gradnje u Vidu unatoč rješenju o zaštiti lokaliteta još iz 1971. godine u startu je isključena mogućnost integralne arheološke zone. Stoga je za zaštitu spomenika predložio provođenje sljedećih praksi: stvaranje nekoliko arheoloških zona, gradnju muzejskih paviljona nad lokalitetima koji zahtijevaju natkrivanje, provođenje arheološkog nadzora nad zemljoradničkim i građevinskim radovima, te održavanje arheološke zbirke na lokalitetu. Naronu je, dakle, trebalo prezentirati kao jedinstvenu cjelinu koju sačinjava nekoliko spomeničkih sklopova. To su Sveti Vid, gradski bedemi s Erešovom kulom, bazilika i vila u Erešovim barama, bazilike u bivšoj trasi vodovoda i središnji sklop Augusteum – forum/akropola.¹⁸¹ Što se prezentiranja samog Augusteuma tiče, elaboratom je odbačena bilo

¹⁷⁹ ZGAGA, 2002: 30.

¹⁸⁰ isto.

¹⁸¹ MARIN, 2002.b: 32.

kakva mogućnost obnove hrama. Temeljna ideja je očuvanje stanja u kojem je otkriven, što je ujedno trebalo omogućiti i dočaravanje njegovog uspona i pada.¹⁸²

Slika 55. Zone zaštite

Arhitektonsko-urbanistički natječaj raspisan je 2001. godine po nalogu Ministarstva kulture i Grada Metkovića kao investitora.¹⁸³ Arheolozi su pred arhitekte postavili zahtjevan zadatak – inkorporiranje arheološkog lokaliteta u novi muzejski objekt, koji svojim gabaratom i stilom neće narušiti izgled malog ruralnog mjesta. Natječajem se ujedno tražilo i idejno urbanističko rješenje za kompletan arheološki park Vida, kojim se trebalo odrediti način prezentiranja svih arheoloških lokaliteta *in situ* te regulirati kretanje arheološkim parkom. Pri rješenju središnjeg mjesnog trga inzistiralo se na njegovom vizualnom inkorporiranju u muzejski prostor te prezentiranju istraženih ostataka foruma, kao i na poštovanju potreba funkcioniranja mjesta Vid.¹⁸⁴

¹⁸² MARIN, 2002.b: 36.

¹⁸³ RUDEŽ, OREB, BOBANOVIĆ, KOVAČIĆ, 2003: 51.

¹⁸⁴ RUDEŽ, OREB, BOBANOVIĆ, KOVAČIĆ, 2003: 53.

Slika 56. Lokacija muzeja prije početka gradnje

Muzeološkim je konceptom određeno da središnja građevina treba sadržavati tri vrste izložbenih prostora. Prvi je sam prostor hrama, točnije njegova *cella*, predvorje i temenos. Taj prostor površine približno 200 m² trebao je biti namijenjen *in situ* prezentaciji nalaza iz hrama. Drugi izložbeni prostor zamišljen je kao stalni postav arheoloških nalaza sa svih lokaliteta Narone. Budući da je njegov smještaj bio predviđen zapadno od hrama, na prostoru Gornjih njiva, on je ujedno trebao prezentirati i ostatke dviju apsidalnih građevina i trijema između njih, te istraženi helenistički sloj. Treći prostor predviđen je za povremene i gostujuće izložbe, kao i za predavanja te znanstvene skupove, zbog čega se inzistiralo na mogućnosti njegove upotrebe kao multimedijalne dvorane. Konačno, od arhitekata se tražilo i ostavljanje mogućnosti prostorne transformacije muzeja. Naime, s obzirom na pretpostavku da se budućim istraživanjima moglo doći do potrebe proširenja muzeja, od iznimne je važnosti bilo da se pri samom projektu i to uzme u obzir.¹⁸⁵

Između 37 pristiglih radova devetoročlani je žiri prvu nagradu dodijelio radu Gorana Rake. Ocjenjivački žiri djelovao je u sastavu: predsjednik Ivan Gabrić, prof. (tadašnji dogradonačelnik Metkovića), zamjenik predsjednika prof. dr. sc. Vladimir Bedenko, Vinko Ivić, prof., Vladimir Kasun, dipl. ing. arh., Ante Kuzmanić, dipl. ing. arh., Zehra Laznibat, dipl. ing. arh., Eligio Legović, dipl. ing. arh., prof. dr. sc. Emilio Marin i Matko Vetma, dipl. ing. arh.¹⁸⁶ Svi radovi prikazani su na izložbi u Metkoviću u studenome 2001. godine, a opća je ocjena bila da je od pristiglih rješenja izabrano ono najbolje.¹⁸⁷ Već tijekom samog natječaja Rako je propitkivao programom predložene dimenzije objekta, tražeći da se

¹⁸⁵ RUDEŽ, OREB, BOBANOVIĆ, KOVAČIĆ, 2003: 54.

¹⁸⁶ NADILO, 2006: 44-45.

¹⁸⁷ NADILO, 2006: 45.

reduciraju i tako prilagode malenoj ruralnoj sredini. Ocjenjivački žiri je naposljetku prihvatio njegov prijedlog, što je pozitivan primjer usuglašavanja autorskog mišljenja i odgovornosti žirija.¹⁸⁸ Riječima Gorana Rake, i „prostorno i vremensko mjesto ugrađeni su u ideju ovog muzeja.“¹⁸⁹ Osim obzira o mjerilima Vida, koja su mnogo manja od mjerila antičke Narone, veliku pozornost dao je i vremenu gradnje muzeja. Naime, autor smatra da je vrijeme prijelaza iz 20. u 21. st. vrijeme u kojem se muzeji grade kako bi „objašnjavali, pojašnjavali i dokazivali postojanje civilizacije na ovom tlu, ili na bilo kojem drugom, i tako dokazivali našu pupčanu vrpцу s europskom civilizacijom koja je stvarna i realna, a ne proklamatorska ili prigodnička.“¹⁹⁰ Sukladno tome, projekt muzeja sveden je na gradnju konstrukcijskih nužnosti. Svi sadržaji riješeni su tako da služe svojoj osnovnoj funkciji. Servisi su smješteni u podrumu, a uredi na katu. Izložbeni prostori izvedeni su prema smjernicama iz natječaja. Stubišta, kao i prostor stalnog postava nad Gornjim njivama, izvedena su postavljanjem čeličnih rešetki koje omogućuju nesmetano kretanje i razgledavanje arhitektonskih arheoloških ostataka. Osnovni građevni materijali su čelik i armirani beton, a instalacijski uređaji smješteni su u spuštenu strop od gipsanih ploča. Pročelja su prekrivena sivim fasadnim pločama od eternita, s tim da je zbog zaštite od svjetla istočno pročelje na kojem ima najviše staklenih otvora prekriveno eternitskim brisolejima. Vanjske terase povezane su stubištima, a pristup njima omogućen je i izvan radnog vremena muzeja.

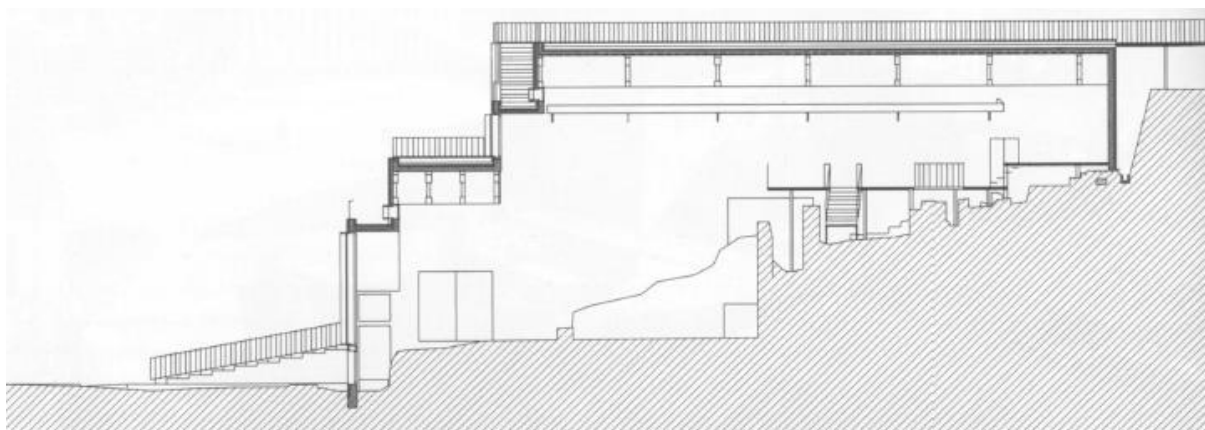

Slika 57. Goran Rako – situacijski plan 2001. godine

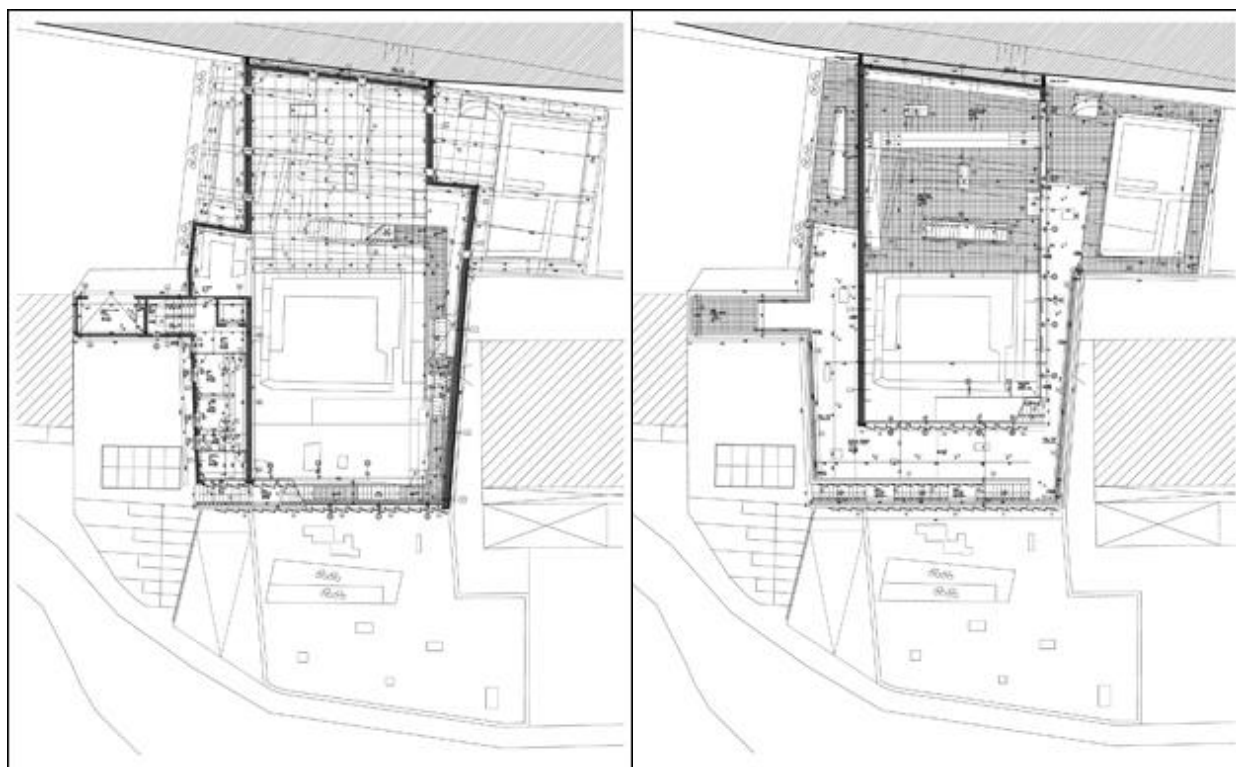
¹⁸⁸ MRDULJAŠ, 2007: 77.

¹⁸⁹ FRANULIĆ, 2002: 21.

¹⁹⁰ isto.

Slika 58. *Goran Rako – uzdužni presjek, 2001. godine*

Slika 59. *Plan muzeja – razina +1 i razina +2*

Kamen temeljac položen je 19. srpnja 2004. godine, a Arheološki muzej Naroni osnovan je uredbom Vlade Republike Hrvatske 2005. godine.¹⁹¹ Pri samoj gradnji najveći je problem predstavljala skučenost građevinske čestice, odnosno činjenica da je 80 % njene površine bilo pod arheološkim nalazima zbog čega je bilo potrebno smjestiti svu tehničku opremu na preostalih 20% parcele. Prije samih radova antički su zidovi zaštićeni daskama, a paralelno s građevinskim radovima tekli su i restauratorski radovi na prostoru Augusteuma i taberne.¹⁹² Tvrtka M.G.A. iz Metkovića dobila je međunarodnu Cemexovu nagradu za izgradnju, a Goranu Raki za projekt je dodijeljena nagrada „Vladimir Nazor.“¹⁹³ Ukupni troškovi gradnje muzeja iznosili su približno 4 milijuna eura.¹⁹⁴

Slika 60. *Gradnja muzeja – 2005. godine*

Arheološki muzej Naroni svojim je položajem, dimenzijama i izgledom uvelike utjecao na urbanistički profil Vida. Njegovom je izgradnjom prostor mjesnog trga osim središnje prometne preuzeo i ulogu kulturnog središta Vida. Dimenzije muzeja sukladne su dimenzijama okolnih objekata, dok je fasadom sive boje postignut efekt neutralnosti. Time se muzej unatoč stilskom odudaranju od ostatka mjesta uspješno uklopio u njegovu sliku. Mogućnost slobodnog kretanja po terasama dodatno je uključila zgradu muzeja u život samoga mjesta, pridodavajući joj i funkciju svojevrsnog vidikovca na čitavu Dolinu Neretve.

¹⁹¹ „O muzeju.“ <http://www.a-m-naroni.hr/amnsite/o-muzeju/>. Datum pristupa: 11. prosinca 2015.

¹⁹² NADILO, 2006: 47.

¹⁹³ GLUČINA, 2015: 58.

¹⁹⁴ isto.

Slika 61. Muzej nakon dovršetka gradnje

6.2 Rad muzeja

Arheološki muzej Naronita svečano je otvoren 18. svibnja 2007. godine.¹⁹⁵ Aktivno je uključen u očuvanje, dokumentiranje, prezentiranje i promoviranje naronitanske kulturne baštine. U muzeju je izloženo oko 1000 nalaza, koji se datiraju od 3. st. pr. n. e. do 15. st.¹⁹⁶ Stalni postav je u unutrašnjosti muzeja organiziran u tri razine. Na prvoj se nalaze recepcija i suvenirnica, informativni tekstovi i mape, te numizmatički nalazi i rimski miljokazi. Druga razina je prostor samog Augusteuma, gdje su izložene skulpture, mozaik te keramički, stakleni, metalni, koštani i mramorni nalazi nađeni prilikom njegovog iskopavanja. Uz stubište se nalaze spomenici koji predstavljaju arhitekturu i javni život Narone. Na trećoj su razini nalazi iz ostalih lokaliteta u Vidu, grupirani prema nalazištu ili prema tematskim jedinicima svakodnevnog života. Na vanjskim terasama nalaze se veći kameni ulomci, uglavnom arhitektonske dekoracije i natpisa. Od njegova otvorenja, muzej je posjetilo preko 100 000 ljudi, s tim da se broj posjetilaca značajno povećao nakon 2011. godine.¹⁹⁷ Taj se porast može pripisati organiziranju sve učestalijih aktivnosti u sklopu muzeja, kao i boljem

¹⁹⁵ „O muzeju.“ <http://www.a-m-naronita.hr/amnsite/o-muzeju/>. Datum pristupa: 11. prosinca 2015.

¹⁹⁶ GLUČINA, 2015: 60.

¹⁹⁷ isto.

prometnom povezivanju Doline Neretve s ostakom države te njenom uvrštavanju na turističku kartu Hrvatske. U ljetnim se mjesecima na terasama muzeja organiziraju aktivnosti u sklopu „Naronitanskog kulturnog ljeta“ među kojima se ističe „Rimska noć“ na kojoj se dočarava svakodnevni život antičke Narone.

Slika 62. *Postav carskih kipova u muzeju*

Slika 63. *Unutrašnjost muzeja 1*

Slika 64. *Unutrašnjost muzeja 2*

Slika 65. *Terasa muzeja*

7. ZAKLJUČAK

Značaj Arheološkog muzeja Naroni ponajprije proizlazi iz njegovog smještaja na mjestu samog arheološkog lokaliteta. Prezentiranje naronitanske kulturne baštine u njenom izvornom kontekstu omogućuje istovremeno sagledavanje umjetničkih, urbanističkih i geografskih osobitosti ovoga antičkoga grada. Helenistički, antički i kasnoantički spomenici otkrivaju detalje o njegovom usponu i padu, dok brojni arheološki fragmenti svjedoče o dinamičnom životu koji se stoljećima u njemu odvijao.

Arheološka istraživanja od konca 19. do konca 20. st., među kojima se posebno ističu ona koja je predvodio Emilio Marin, u značajnoj su mjeri obogatila saznanja o Naroni. Potvrdila su informacije iz pisanih izvora o njoj kao helenističkom emporiju, rimskoj koloniji te kasnoantičkom biskupskom središtu. Time su i prijašnji slučajni nalazi smješteni u odgovarajući povijesni kontekst, dok je izgradnja samog Muzeja omogućila zajedničko prezentiranje velike većine arheoloških nalaza antičke Narone.

Muzej je svojom djelatnošću znatno pridonio i gospodarskom razvoju mjesta Vid koje se polako profilira kao jedna od kulturno-turističkih destinacija Dubrovačko-Neretvanske županije. No, bitno je napomenuti da izgradnjom Muzeja priča o antičkoj Naroni nikako nije zaokružena. Štoviše, pri samom projektiranju muzejskog paviljona predviđena je mogućnost proširenja u slučaju novih nalaza u njegovoj neposrednoj blizini. Problem konzerviranja jednog od muzejskih lokaliteta, Erešove kule, još uvijek nije riješen, kao što nisu nastavljena ni istraživanja bazilika u bivšoj trasi vodovoda. Također, dosadašnji nalazi sa šireg područja Vida sugeriraju da je tek malen dio grada otkopan i istražen. Daljnja arheološka istraživanja na području Gronjeg grada u velikoj su mjeri onemogućena gradnjom samoga mjesta u novome vijeku, dok su ona u Donjem gradu problematična zbog riječnih nanosa i močvarnog terena. Stoga je teško iznijeti konkretne pretpostavke o smjeru budućih istraživanja ove antičke luke na rijeci Neretvi.

Slika 66. Arheološki muzej Naroni noću

BIBLIOGRAFIJA

KNJIGE

1. EVANS, ARTHUR J. (1883.), *Antiquarian Researches in Illyricum (Parts I. and II.)*, Nichols and Sons, Westminster.
2. FORTIS, A., pr. BRATULIĆ, J. (1984.), *Put po Dalmaciji*, Globus/Zagreb, Zagreb.
3. GARDNER WILKINSON, J. (1848.), *Dalmatia and Montenegro*. John Murray, London.
4. MARIN, E. (1997.), *Ave Narona*. Matica Hrvatska, Zagreb.
5. MARIN, E. i suradnici (1999.a) *Hello Narona*. Matica Hrvatska Metković, Metković.
6. MARIN, E. i suradnici (1999.b), *Sveti Vid*. Arheološki muzej Split, Split.
7. MARIN, E. i suradnici (2002.a), *Erešove Bare*. Arheološki muzej Split, Split.
8. MARIN, E., MAYER, M., PACI, G., RODÀ, I. (1999.), *Corpus Inscriptionum Naronitanarum I - Erešova kula – Vid*. Università degli studi di Macerata, Arheološki muzej Split, Macerata – Split.
9. PATSCH, C. (1996.), *Povijest i topografija Narone*. Matica Hrvatska ogranak u Metkoviću, Metković.
10. PATSCH, C. (1997.), *Manja istraživanja u Naroni i oko nje*. Matica Hrvatska ogranak u Metkoviću, Metković.

POGLAVLJA U KNJIGAMA I ZBORNICIMA

1. BONAČIĆ MANDINIĆ. (2004.) *Novac*, u „Augusteum Narone: Splitska siesta naronskih careva.“ MARIN, E. i suradnici. Arheološki muzej Split, Split: 70-74.
2. BULIĆ, F. (1999.), *Ripostiglio dell'ornato muliebre di Urbica e di suo marito trovato a Narona*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 179-194.
3. BULJEVIĆ, Z. (2004.a), *Staklena kameja s Livijinim portetom*, u „Augusteum Narone: Splitska siesta naronskih careva.“ MARIN, E. i suradnici. Arheološki muzej Split, Split: 54-55.
4. BULJEVIĆ, Z. (2004.b), *Stakleni inventar*, u „Augusteum Narone: Splitska siesta naronskih careva.“ MARIN, E. i suradnici. Arheološki muzej Split, Split: 56-59.

5. BUŠKARIOL, F. (1999.), *Prinosi kasnoantičkoj sakralnoj topografiji Narone*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 131-148.
6. CAMBI, N. (1980.), *Antička Narona – urbanistička topografija i kulturni profil grada*, u „Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka.“ RAPANIĆ, Ž. (ur.). Hrvatsko arheološko društvo, Split: 127-154.
7. CAMBI, N., PASINI, U. (1980.), *Antički izvori o Naroni i Neretvi*, u „Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka.“ RAPANIĆ, Ž. (ur.). Hrvatsko arheološko društvo, Split: 279-294.
8. CAMBI, N. (1999.a), *Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 149-178.
9. CAMBI, N. (1999.b), *Narona u odnosu prema Bosansko-Hercegovackom zaleđu u ranijoj antici*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 103-120.
10. CAMBI, N. (1999.c), *Zwei Vespasians. Porträts aus Dalmatien*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 85-94.
11. ČORIĆ, M., PENĐER, B. (2004.), *Temple – Templum*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) Arheološki muzej Split, Split: 37-46.
12. DUPLANČIĆ, A. (1999.), *«L'archeologo» don Bariša Ereš*, u „Corpus Inscriptionum Naronitanarum I - Erešova kula – Vid.“ MARIN, E., MAYER, M., PACI, G., RODÀ, I. Università degli studi di Macerata, Arheološki muzej Split, Macerata – Split: 21-46.
13. GABRIČEVIĆ, B. (1980.), *Narona i Grci*, u „Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka.“ RAPANIĆ, Ž. (ur.). Hrvatsko arheološko društvo, Split: 161-168.
14. GLUČINA, T. (2015.), *Narona Archaeological Museum – Today*, u „Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona.“ GROS, P., MARIN, E., ZINK, M. (ur.). Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris: 51-65.
15. IVČEVIĆ, S. (2004.), *The Metal and Bone Objects*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 255-283.

16. MARDEŠIĆ, J. (2004.), *The Burials: The Archeological Context and the Pottery Finds*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.” MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 255-264.
17. MARIN, E. (1999.c), *Narona – otkriće Augusteuma (odlomci iz dnevnika)*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 285-306.
18. MARIN, E. (1999.d), *Narona u vrijeme Carla Patscha i danas*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 1-6.
19. MARIN, E. (1999.e), *Predgovor*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: V-IX.
20. MARIN, E. (2004.a), *Narona i otkriće Augusteuma*, u „Augusteum Narone: Splitska siesta naronskih careva.“ MARIN, E. i suradnici. Arheološki muzej Split, Split: 13-20.
21. MARIN, E. (2004.b), *The History of an Exhibition project*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 11-14.
22. MARIN, E. (2004.c), *The Inscriptions*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 11-14.
23. MARIN, E. (2004.d), *The Rise and Fall of the Largest Group of Roman Imperial Statues*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 281-284.
24. MARIN, E. (2004.e), *Urbanism*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 35-36.
25. MARIN, E., KOLEGA, M., CLARIDGE, A., RODÀ, I. (2004.), *The Statues from the Augusteum*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 70-166.
26. MARIN, E., VJEŠNICA, B. (2004.), *The Mosaic in the Augusteum*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 59-66.
27. MAROVIĆ, I. (1999.) *Novi i neobjavljeni nalazi iz Narone*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 39-62.

28. MEDINI, J. (1980.), *Uloga oslobođenika u životu Narone*, u „Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka.“ RAPANIĆ, Ž. (ur.). Hrvatsko arheološko društvo, Split: 195-206.
29. PRPA-STOJANAC, I. (2004.), *The Cleaning, Assembly, Restoration and Conservation of the Glass*, u „The Rise and Fall of an Imperial Shrine.“ MARIN, E., VICKERS, M. (ur.). Arheološki muzej Split, Split: 267-271.
30. RUDEŽ, Z., OREB, M., BOBANOVIC, N., KOVAČIĆ, S. (2003.), *Muzej Narona – arheološki park sa središnjom građevinom. Sažet prikaz programa za raspis arhitektonsko-urbanističkoga natječaja*, u „Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve.“ MARIN, E. (ur.). Hrvatsko arheološko društvo - Grad Metković - Arheološki muzej Split, Zagreb – Metković – Split: 51-66.

ČLANCI

1. DONELLI, I. (2005.), *Konzervacija i restauracija mramornih skulptura iz Augusteuma Narone*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.“ sv.97, str. 285-314. Arheološki muzej Split, Split:
2. FRANULIĆ, M. (2002.), *Htio sam da muzej izgleda kao vinograd...*, u „Informatica Museologica.“ vol. 33, str. 21-22. Datum pristupa 16. siječnja 2016. <http://hrcak.srce.hr/140492>.
3. GLAVINIĆ, M. (1878.), *Iscrizioni inedite: Narona*, u „Bullettino di archeologia e storia Dalmata.“ vol. 1, str. 12-16. Datum pristupa 15. siječnja 2016. <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=a98c656e-ad63-4ea0-a1f7-07ee5288c99a#>.
4. JEZERNIK, B. (2012.), *The Empress with Two Heads*, u „Traditiones (Ljubljana).“ vol. 41.2, str. 165-179. Datum pristupa: 10. prosinca 2015. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TVQTIMO3>.
5. LEPORE, G., FARISELLI, E. (2004.), *Dekoracija Augusteuma u Naroni*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.“ sv.97, str. 189-197. Arheološki muzej Split, Split.
6. MANENICA, H. (2008.), *Veliki građevinski izazov: Arheološki muzej Narona – muzej in situ*, u „Vijenac.“ vol. 367. Datum pristupa: 16. siječnja 2016. <http://www.matica.hr/vijenac/367/Veliki%20gra%C4%91evinski%20izazov/>.

7. MARIN, E. (2002.b), *Narona – projekt uređenja arheološkog lokaliteta s muzejskim paviljonom*, u „Informatica Museologica.“ vol. 33, str. 31-38. Datum pristupa: 15. siječnja 2016. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=207202.
8. MARINKOVIĆ, V. (2014.), *Mramorne skulpture iz Narone – problem muzejske prezentacije*, u „Portal, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda.“ vol. 5, str. 9-22. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=196368.
9. MAROVIĆ, I. (2006.), *Ostava bizantskih zlatnika iz Narone*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.“ sv. 99, str. 235-253. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=12638.
10. MRDULJAŠ, M. (2007.), *Sposobnost jezgrovitosti*, u „Oris.“ br 45, str. 72-79. RUSAN, A., GRIMMER, V. (ur.). Arhitekt, Zagreb.
11. NADILO, B. (2006.), *Gradilišta: Muzej Narona u Vidu pokraj Metkovića*, u „Građevinar.“ vol. 58.1, str. 41-50. Datum pristupa: 16. siječnja 2016. <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-58-2006-01-06.pdf>.
12. VINSKI, Z. (1984.), *Dodatna zapažanja o šljemovima tipa Narona / Baldenheim*, u „Starohrvatska prosvjeta.“ vol. 3.14, str. 77-106. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. <http://hrcak.srce.hr/97321>.
13. VUČIĆ, J. (1999.), *"NARONA" Društvo za istraživanje narodne povijesti u Vidu*, u "List Župe Gospe Snježne." br. 1. Datum pristupa: 10. prosinca 2015. http://www.vid.hr/narona/drustvo_narona.htm.
14. VUČIĆ, J. (2005.), *Ecclesia Naronitana/Prostor i granice*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.“ vol. 1.98, str. 159-170. Datum pristupa: 10. prosinca 2015. <http://hrcak.srce.hr/2525>.
15. VUKŠIĆ, I. (2005.), *Preparatorsko-restauratorska obradba keramičkih predmeta iz Augusteuma Narone*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.“ sv.97, str. 107-108. Arheološki muzej Split, Split.
16. ZGAGA, V. (2002.) *Muzej Narona: muzeološki program*, u „Informatica Museologica.“ vol. 33, str. 23-30. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=207201.

INTERNETSKI IZVORI

1. „Antička Narona.“ *Vid*. Datum pristupa: 10. prosinca 2015. <http://www.vid.hr/narona.htm>.

2. „Gradski bedemi.“ *Arheološki muzej Narona*. Datum pristupa: 11. prosinca 2015.
<http://www.a-m-narona.hr/amnsite/gradski-bedemi/>.
3. „O muzeju.“ *Arheološki muzej Narona*. Datum pristupa: 11. prosinca 2015.
<http://www.a-m-narona.hr/amnsite/o-muzeju/>.

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. *Geografski položaj Narone*. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 24.)

Slika 2. *Današnje mjesto Vid – pogled iz zraka*. (izvor: http://www.vid.hr/walpaper/Vid_iz_zraka2.jpg, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 3. *Prijepis natpisa iz Narone u Wilkinsonovom putopisu*. (izvor: GARDNER WILKINSON, J. (1848.), *Dalmatia and Montenegro*. John Murray, London: str. 14.)

Slika 4. *Glave Merkura i Livije, Ashmolean Museum, Oxford*. (izvor: ZGAGA, V. (2002.) *Muzej Narona: muzeološki program*, u „Informatica Museologica,“ vol. 33, str. 24. Datum pristupa: 11. prosinca 2015.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=207201.)

Slika 5. *Nakit iz Urbikine ostave*. (izvor: MAROVIĆ, I. (2006.), *Ostava bizantskih zlatnika iz Narone*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.“ sv. 99, str. 249. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=12638.)

Slika 6. *Dio numizmatičkog nalaza iz Urbikine ostave*. (izvor: MAROVIĆ, I. (2006.), *Ostava bizantskih zlatnika iz Narone*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.“ sv. 99, str. 240. Datum pristupa: 11. prosinca 2015.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=12638.)

Slika 7. *Šljemovi iz Narone*. (izvor: <http://www.vid.hr/narona/nalazi/kacige.jpg>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 8. *Starinarsko društvo u Vidu.* (izvor: MARIN, E., MAYER, M., PACI, G., RODÀ, I. (1999.), *Corpus Inscriptionum Naronitanarum I - Erešova kula – Vid.* Università degli studi di Macerata, Arheološki muzej Split, Macerata – Split: str 40.)

Slika 9. *Tlocrt mozaika otkrivenih 1951. god.* (izvor: MAROVIĆ, I. (1999.) *Novi i neobjavljeni nalazi iz Narone*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: str. 47.)

Slika 10. *Mozaici otkriveni 1951. god.* (izvor: MAROVIĆ, I. (1999.) *Novi i neobjavljeni nalazi iz Narone*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: str. 46.)

Slika 11. *Aviofotogrametrijski snimak antičke Narone.* (izvor: CAMBI, N. (1999.a), *Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: str. 152.)

Slika 12. *Tlocrt ulaznih vrata s kulama na vrhu brežuljka na kojem je smještena Narona.* (izvor: CAMBI, N. (1999.b), *Narona u odnosu prema Bosansko-Hercegovskom zaleđu u ranijoj antici*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: str. 118.)

Slika 13. *Arheološka istraživanja crkve Sv. Vida 1972. godine* (izvor: MARIN, E. i suradnici (1999.b), *Sveti Vid.* Arheološki muzej Split, Split: str. 46.)

Slika 14. *Portetna glava cara Vespazijana pronađena 1978. godine* (izvor: ZGAGA, V. (2002.) *Muzej Narona: muzeološki program*, u „Informatica Museologica.“ vol. 33, str. 24. Datum pristupa: 11. prosinca 2015.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=207201.)

Slika 15. *Tlocrt apsidalnog dijela bazilika u trasi vodovoda.* (izvor: BUŠKARIOL, F. (1999.), *Prinosi kasnoantičkoj sakralnoj topografiji Narone*, u „Narona.“ MARIN, E. i suradnici. Naro naklada: Neretvanska riznica umjetnina i inih vrijednosti, Zagreb – Opuzen: 138.)

Slika 16. *Sveti Vid – tlocrt starokršćanske bazilike.* (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/sv-vid/7-3/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 17. *Krstionica*. (izvor: MARIN, E. i suradnici (1999.b), *Sveti Vid*. Arheološki muzej Split, Split: str. 294.)

Slika 18. *Krstionica nakon porasta vodostaja*. (izvor: MARIN, E. i suradnici (1999.b), *Sveti Vid*. Arheološki muzej Split, Split: str. 67.)

Slika 19. *Sv. Vid nakon konzervatorskih radova*. (izvor: MARIN, E. i suradnici (1999.b), *Sveti Vid*. Arheološki muzej Split, Split: naslovnica.)

Slika 20. *Unutrašnjost crkve – sonda za razgledavanje razvojnih faza*. (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/sv-vid/5-3/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 21. *Topografija Narone u kasnoj antici*. (izvor: MARIN, E. i suradnici (2002.a), *Erešove Bare*. Arheološki muzej Split, Split: str. 51.)

Slika 22. *Bazilika u Erešovima barama – pogled iz zraka*. (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/eresove-bare/attachment/3/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 23. *Tlocrt bazilike u Erešovima barama*. (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/eresove-bare/attachment/4/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 24. *Ulomci freske s lokaliteta Erešove bare*. (izvor: MARIN, E. i suradnici (2002.a), *Erešove Bare*. Arheološki muzej Split, Split: str. 98.)

Slika 25. *Dionica gradskih bedema nakon uređenja*. (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/gradski-bedemi/3-3/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 26. *Dionica gradskih bedema u Donjem gradu*. (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/gradski-bedemi/8-2/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 27. *Erešova kula*. (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/eresova-kula/4-2/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 28. *Natpisi ugrađeni u zid Erešove kule*. (izvor: <http://www.a-m-narona.hr/amnsite/eresova-kula/2-2/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 29. *Lokalitet Plečaševe štale prije arheoloških iskapanja*. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 24.)

Slika 30. Arhitektonski nalazi na prostoru Augusteuma – tlocrt. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 63.)

Slika 31. Zatečeno stanje skulptura u Augusteumu. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 71.)

Slika 32. Zatečeno stanje natpisa božanskom Augustu. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 69.)

Slika 33. Rekonstrukcija izgleda pročelja hrama. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 39.)

Slika 34. Rekonstrukcija izgleda bočne strane hrama. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 40.)

Slika 35. Kolosalni Augustov kip. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 153.)

Slika 36. Klaudijev kip. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 91.)

Slika 37. Vespazijanov kip. (izvor: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Vespazijan#/media/File:Statue_of_Vespasian,_Archaeological_museum_Narona,_Vid,_Croatia_\(11431793093\).jpg](https://hr.wikipedia.org/wiki/Vespazijan#/media/File:Statue_of_Vespasian,_Archaeological_museum_Narona,_Vid,_Croatia_(11431793093).jpg), datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 38. Carski torzo iz Opuzena (Tiberije). (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 137.)

Slika 39. Fragment portretne glave Agripine Mlade. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 109.)

Slika 40. Agripina Mlada. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 109.)

Slika 41. Agripina Starija. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 126.)

Slika 42. *Livija pronađena u Augusteumu.* (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 163.)

Slika 43. *Središnji dio mozaika – zatečeno stanje.* (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 64.)

Slika 44. *Skulpture neposredno nakon otkrića.* (izvor: MARINKOVIĆ, V. (2014.), *Mramorne skulpture iz Narone – problem muzejske prezentacije*, u „Portal, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda.“ vol. 5, str 10. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=196368.)

Slika 45. *Obojenje nastalo korozijom željeznog klina.* (izvor: MARINKOVIĆ, V. (2014.), *Mramorne skulpture iz Narone – problem muzejske prezentacije*, u „Portal, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda.“ vol. 5, str 12. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=196368.)

Slika 46. *Čišćenje skulptura vodenom parom.* (izvor: DONELLI, I. (2005.), *Konzervacija i restauracija mramornih skulptura iz Augusteuma Narone*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv.97,“ Arheološki muzej Split, Split: str. 320.)

Slika 47. *Pukotina na skulpturi – spoj noge s tijelom.* (izvor: DONELLI, I. (2005.), *Konzervacija i restauracija mramornih skulptura iz Augusteuma Narone*, u „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv.97,“ Arheološki muzej Split, Split: str. 329.)

Slika 48. *Postavljanje skulpture na metalne nosače.* (izvor: MARINKOVIĆ, V. (2014.), *Mramorne skulpture iz Narone – problem muzejske prezentacije*, u „Portal, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda.“ vol. 5, str 14. Datum pristupa: 11. prosinca 2015. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=196368.)

Slika 49. *Radovi na mozaiku u Augusteumu.* (izvor: <http://www.vid.hr/muzej-narone/2007-radovi/sijecanj.htm>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 50. *Postavljanje mozaika taberne.* (izvor: <http://www.vid.hr/muzej-narone/2007-radovi/sijecanj.htm>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 51. *Rekonstruirano keramičko posuđe.* (snimila: Martina Gašpar, datum: prosinac 2016.)

Slika 52. Izložba Ave Narona u Zagrebu. (izvor: <http://www.vid.hr/images-narona/izlozba-zagreb.htm>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 53. Oxford-Opuzenska Livija. (izvor: MARIN, E., VICKERS, M. (ur.) (2004.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine*. Arheološki muzej Split, Split: str. 83.)

Slika 54. Arheološka istraživanja na području foruma 1997.-1999. (izvor: MARIN, E. (ur.) *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*. Hrvatsko arheološko društvo - Grad Metković - Arheološki muzej Split, Zagreb – Metković – Split: str. 41.)

Slika 55. Zone zaštite. (izvor: MARIN, E. (ur.) *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*. Hrvatsko arheološko društvo - Grad Metković - Arheološki muzej Split, Zagreb – Metković – Split: str. 59.)

Slika 56. Lokacija muzeja prije početka gradnje. (izvor: NADILO, B. (2006.), *Gradilišta: Muzej Narona u Vidu pokraj Metkovića*, u „Građevinar.” vol. 58.1, str.44. Datum pristupa: 16. siječnja 2016. <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-58-2006-01-06.pdf>.)

Slika 57. Goran Rako – situacijski plan 2001. godine. (izvor: MRDULJAŠ, M. (2007.), *Sposobnost jezgrovitosti*, u „Oris.” br 45. RUSAN, A., GRIMMER, V. (ur.). Arhitektst, Zagreb: str. 74.)

Slika 58. Goran Rako – uzdužni presjek 2001. godine. (izvor: MRDULJAŠ, M. (2007.), *Sposobnost jezgrovitosti*, u „Oris.” br 45. RUSAN, A., GRIMMER, V. (ur.). Arhitektst, Zagreb: str. 74.)

Slika 59. Plan muzeja – razina +1 i razina +2. (izvor: <http://www.radionica-arhitekture.hr/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 60. Gradnja muzeja – 2005. godine. (izvor: <http://www.metkovic.hr/novosti/muzej031105.jpg>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 61. Muzej nakon dovršetka gradnje. (http://www.a-m-narona.hr/amnsite/o-muzeju/muzej-narona-metkovic_foto01/, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 62. Postav carskih kipova u muzeju. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Museum_Narona_Innenansicht.jpg, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 63. *Unutrašnjost muzeja 1.* (izvor: <http://www.radionica-arhitekture.hr/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 64. *Unutrašnjost muzeja 2.* (izvor: <http://www.radionica-arhitekture.hr/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 65. *Terasa muzeja.* (izvor: <http://www.radionica-arhitekture.hr/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)

Slika 66. *Arheološki muzej Narona noću.* (izvor: <http://www.radionica-arhitekture.hr/>, datum pristupa: 20. siječnja 2016.)